

Grau de Filologia clàssica

Treball de Fi de Grau

Curs 2016-2017

TÍTOL:

**Ἐς πόλεμον πυκινὰ κίνυντο φάλαγγες: Τύρταιος καὶ οἱ ὀπλίται
Moral, actuació i reconeixement de l'hoplita espartà del segle VII aC.**

NOM DE L'ESTUDIANT: Eloy Mateo Rivero

NOM DEL TUTOR: Montserrat Camps Gaset

Barcelona, 19/06/2017

UNIVERSITAT DE
BARCELONA

Coordinació d'Estudis
Facultat de Filologia

Gran Via
de les Corts Catalanes, 585
08007 Barcelona

Tel. +34 934 035 594
fil-coord@ub.edu
www.ub.edu

Treball de grau

Declaració d'autoria

Amb aquest escrit declaro que sóc l'autor/autora original d'aquest treball i que no he emprat per a la seva elaboració cap altra font, incloses fonts d'Internet i altres mitjans electrònics, a part de les indicades. En el treball he assenyalat com a tals totes les citacions, literals o de contingut, que procedeixen d'altres obres. Tinc coneixement que d'altra manera, i segons el que s'indica a l'article 18, del capítol 5 de les Normes reguladores de l'avaluació i de la qualificació dels aprenentatges de la UB, l'avaluació comporta la qualificació de "Suspens".

Barcelona, a 19/06/2012

Signatura:

Membre de:

LE
RU

Reconeixement internacional de l'excel·lència

B:KC

Barcelona
Knowledge
Campus

Health Universitat
de Barcelona
Campus

SUMARI

És comú que quan es pensa en Esparta ens vingui a la memòria aquella ciutadella del segle V aC., plena dia i nit de ferotges guerrers que només pensen en lluitar, que es desentenien dels cultes religiosos i de la poesia. Tanmateix, considerar que la naturalesa del poble espartà ha estat sempre així és una posició simplista i errònia, car aquest procés d'aïllament cultural llegendari ha estat progressiu i ha partit d'una cultura socialment oberta, on la poesia hi juga un paper molt important. És en aquest moment quan entra en escena el poeta Tirteu, que esdevindrà una figura cabdal a l'hora d'unir el poble espartà, ferit en aquell temps per un seguit de tensions socials. En aquest treball ens disposem a estudiar, doncs, de quina manera el poeta elegíac exhortava els militars quan anaven a la guerra, quins mots emprava, de quina tradició partia i com produïa un nou ideal cívic.

Paraules clau: *Tirteu, hoplita, Esparta, segle VII, falange.*

It is common the fact that, when thinking about Sparta, it comes to mind that fortress of the 5th century BCE, full of fierce warriors day and night who only think in fighting, who ignore religious cults and poetry. However, consider that Sparta's way of acting has been always like that is simplist and wrong, because this legendary cultural isolation process has been progressive and it has come from a socially opened culture, where poetry plays a very important role. It is at this moment when appeears in scene Tyrtaeus, the poet, the one who will be a noted character for uniting Sparta's people, at that moment wounded by some social tensions. In this research, we are about to study how the elegiac poet exhorted the warriors when going to war, what words he tended to use, on what tradition he based his elegies and how produced a new civic ideal.

Tag words: *Tyrtaeus, hoplite, Sparta, 7th century, phalanx.*

ÍNDIX

1. Introducció: Tirteu i el seu context
  - 1.1. Tirteu l'espartà, Tirteu l'atenès o Tirteu el de Milet?
  - 1.2. Is this Sparta? L'Esparta del segle VII
    - 1.2.1. Els orígens de la ciutat
    - 1.2.2. La política de la ciutat espartiana
    - 1.2.3. Els conflictes de Messènia. Disputes socials
  - 1.3. Què és un hoplita? Introducció i consolidació de la tàctica hoplítica en època arcaica
2. Tirteu i l'hoplita arcaic:
  - 2.1. Armament defensiu i ofensiu de l'integran de la falange.
  - 2.2. La moral hoplítica en els fragments de Tirteu: La col·lectivitat militar
3. Conclusions
4. Bibliografia

1. INTRODUCCIÓ: TIRTEU I EL SEU CONTEXT

A la majoria dels que estudiem el món grec arcaic no ens és desconeguda la figura de Tirteu: aquell poeta espartà que escrivia elegies militars (i alguns poemes de caire polític com és l'anomenada εὐνομία) en díctics elegíacs, però, tot i que sigui clarament palesa la tipologia de poesia que Tirteu adopta, la resta de punts que atenyen la seva persona són encara discutits pels estudiosos. En aquest estudi ens centrarem en un tema molt bàsic però alhora molt important per entendre el seu context: si era d'Esparta, de Milet, o d'Atenes. Intentarem, doncs, donar llum a aquests temes exposant les tesis que s'han proposat per enfrontar-se a l'escassetat de textos o a la polèmica actual i en donarem una visió global.

1.1. Tirteu l'espartà, Tirteu l'atenès o Tirteu el de Messènia?

Ja des de l'antiguitat, ha estat en la ment dels intel·lectuals el dubte sobre l'origen del poeta Tirteu, tan conegut arreu de Grècia pel caràcter pedagògic que va adoptar en general al segle V aC, però sobretot a Atenes i a la capital Lacònica.

Per a contextualitzar la figura personal de Tirteu, el més accessible és recórrer al *Lexicon* de la Suda¹, on s'ens informa que fou fill d'un tal Ἀρχεμβρότος i que podria ésser natural de Lacònia o de Milet. A més a més, ens data la seva, ἀκμὴ a la trenta-cinquena olimpíada², potser contemporani o més antic que els Set Savis, i se'ns descriu com a ἐλεγιοποιός i com a ἀβλητής. Tanmateix, com que tenim constància que, en certs aspectes, les dades ofertes per la Suda no són del tot fidedignes (principalment per la seva enorme distància històrica amb el poeta que ens ocupa), considero convenient que ens recolzem també en d'altres testimonis més antics, una part dels quals, la majoria atenesos, refereixen que Tirteu fou natural de la mateixa ciutat d'Atenes i que fou portat posteriorment a Esparta, que estava colpida per una profunda crisi causada per diversos motius socials. A aquest grup de disquisicions antigues s'hi afegeix la discussió sobre la seva autenticitat, tot i que en aquest aspecte sembla haver-hi un consens afirmatiu de la qüestió. Malgrat aquesta idea de la *Suda* sigui la preminent, podem recolzar-nos en el que ens diu el *Companion to the Greek Lyric Poets*³: <<*This information, as typical of the Suda, is garbled and untrustworthy, but it will serve as a starting-point.*>>

---

¹ Vid. *Suid. Tau*, 1205

² i.e. ca. 640-637 aC . Aquesta cronologia, ha estat comunament acceptada des dels primers temps de la qüestió tirtàica.

³ Douglas (1997)

Així doncs, per il·lustrar el millor possible cadascuna de les hipòtesis, les tractarem per separat, donant-ne arguments a favor i en contra, car la discussió tirtàica encara no s'ha solucionat completament per la multiplicitat de versions que presenta i per l'escassetat de textos de l'autor elegíac que siguin considerats autèntics en la seva totalitat⁴.

La posició que més ens sobta a l'hora de tractar la figura personal de Tirteu és la que afirma que fou nascut a les terres de Milet, ja que no és comuna i no tenim molts testimonis que ens parlin de Tirteu en aquest aspecte. L'únic testimoni que ens aporta aquesta opció és la Suda que, tot i així, també recull la possibilitat que el nostre autor fos natural d'Esparta (origen que és comunament acceptat pels estudiosos moderns).

No ens hi hem de trencar molt les banyes per arribar a la conclusió que aquesta posició, si no és que ens fonamentem exclusivament en la tipologia de la seva poesia, és infundada. En primer lloc, desferma aquesta posició les reiterades al·lusions que fa Tirteu a afers que remetent directament al poble lacònic, tals com són el rei Teopomp (fr.5 West) o els Heràclides (fr.2 West), les quals serien difícilment trameses amb tanta rellevància per un autor que no fos exclusivament Lacònic o que conegués fil per randa la història nacional d'Esparta. A més a més, aquestes al·lusions no són només onomàstiques, també hi ha en els fragments tirtàics certs passatges que fan una clara al·lusió als esdeveniments històrico-socials que patia Lacònia en aquells anys del segle VII aC. Aquests passatges històrico-concrets de Tirteu (tal com diu F. Schachermeyr), tanmateix, els anirem comentant i relacionant entre ells més endavant, a la segona part d'aquest estudi.

Tornant a l'entrada de Tirteu al *Lexicon* de la Suda, podem entreveure una afirmació descuidada a l'hora d'acceptar la nacionalitat milesia del nostre ἐλεγιοποιός, ja que, per arribar a aquest punt, l'autor de la *Suda* ha relacionat amb Milet només el tipus de poesia que compon Tirteu. Això vol dir que l'autor de la *Suda* (o en tot cas la tradició que recull), com que ja devia conèixer que la tradició de Tirteu i la de Calí⁵ s'entrellacen perquè són supervivents d'un tipus de poesia elegíaca molt similar, els posaria a tots dintre del mateix sac, tot relacionant aquest tipus d'autors amb la tradició èpica jònica. Així doncs, sense tenir en compte la significació de la seva poesia, l'autor de la *Suda* hauria pensat probablement en fals que seria de la Jònia com Calí, ja que efectivament Tirteu escriu en dialecte Jònic però amb dorismes. Això ens porta a una bifurcació teòrica: o Tirteu, essent jònic, escrigué en el dialecte patri i en l'estil èpic tradicionalment grec oriental però anà a Esparta i des d'allà va fer poesia per a incitar els espartiates, imbuït de dorismes, o directament fou espartà, visqué tot allò a què fa

---

⁴ Això és degut que, de Tirteu, a part de la tradició indirecta que ens ha arribat, només se'ns conserven escassos fragments que provenen dels papirs Berlinesos (PBerol. 11675) i d'Oxirinc (POxy. 2824 i POxy. 2216).

⁵ Poeta elegíac d'època arcaica similar a Tirteu. Per a una descripció més acurada, López (2008)

referència en els seus poemes i ,per a incitar amb més ímpetu els soldats a lluitar per la seva pàtria, va emprar l'estil èpic de la Jònia, tan famós i concorregut en la seva època i en les que seguiran. Encara que la majoria dels estudis moderns es decantin cap a la segona de les hipòtesis, no està del tot clar el seu origen a causa de la mancança i l'escassetat de textos reconeguts fidelment del poeta elegíac. Així doncs, com que no es disposa de cap fonament de pes per poder afermar la nacionalitat milesia de Tirteu, no serà discutida en aquest estudi i la deixarem a part com si estigués totalment desfermada.

La segona de les opcions, si bé no és inclosa en la Suda, és la que ens plantegen els autors d'època clàssica en endavant⁶: que Tirteu fos atenès de naixement. Per formar una idea general de l'afer que em dispo a desenvolupar, un exemple molt clarificador és l'afirmació tallant que ens ofereix Plató a les seves *Lleis* (Plat. *Lg.* I, 629): “προστησώμεθα γοῶν Τύρταιον, τὸν φέσει μὲν Ἀθηναῖον...” És comuna la relació d'aquest poeta amb la ciutat d'Atenes tot i que sigui improbable per a alguns. De fet, encara que el front de Milet estigui desacreditat, hi segueixen havent avui dia discussions sobre aquestes dues nacionalitats, l'atenesa i l'espartana. No ens és del tot desconegut, tanmateix, per quina raó es podria haver produït aquest desconcert ja des de l'època antiga i aquesta és històrica i, en segon pla, moral.

Atenes, si no ho fou ja des dels seus inicis, va esdevenir a finals de l'època arcaica una potència militar i social amb molt de pes dins del territori grec. Aquesta grandesa es va plasmar tot just començat el segle V aC. amb el resultat de les guerres mèdiques, on tots els grecs van lluitar junts contra els perses, però va ser la πόλις d'Atenes la que va excel·lir entre totes i la que en va sortir més ben parada. Qui en l'antiguitat podria haver oblidat els noms de Marató, Platea o Salamina? Havent acabat les guerres Mèdiques, Esparta va quedar dins d'una unitat hel·lena anomenada “La Lliga de Delos”, que tenia com a objectiu formar una unitat social-política a fi de defensar-se de possibles atacs medes. Amb aquesta voluntat de formar una κοινή o unitat grega, Esparta va quedar, per dir-ho així, sotmesa als interessos d'Atenes i és en aquest moment quan sorgeixen els grans autors atenesos (o amb la seva ἀκμή a la ciutat àtica) de l'època clàssica grega i quan Atenes comença a ser un epicentre cultural de molta envergadura que anirà creixent durant el transcurs dels anys.

A tot això s'hi suma que l'Esparta del segle V aC. no era en absolut igual que la que fou al segle VII aC. (aquest tema està desenvolupat més extensament en l'apartat 2.3) i que, en certs aspectes, la ciutat Lacònica havia pres una figura llegendària, propiciada per autors de principis del segle V i finals del IV, on es presentava una ciutat bel·licosa exclusivament centrada en la guerra, gens interessada en festes religioses i tancada culturalment a la resta de l'Hèl·lade. Per això, els Atenesos, com a punt

---

⁶ cf. Lycurg. *Orat.* 106.2; Pl. *Lg.* I, 629; D. S. *Hist.* 8.27.2, Str. *Geogr.* 8.4.10, D. S. *Hist.* 15.66.3, D.L. *Biogr.* 2.43.9

cabdal de la cultura grega, probablement no podien creure que un poeta tan excels com Tirteu, amb la gran tradició que va deixar per a les generacions posteriors, fos d'aquella Esparta tancada amb pany i clau que mai havia excel·lit per la seva literatura, tot provocant que Atenes se l'apropriés fent ús d'una llegenda que ens tramet Pausània, segurament anterior i de la que beuen els autors que refereixen que Tirteu fou en realitat Atenès (Paus. IV 15.6).

El relat ens mostra que els Espartans, colpits per la immediatesa dels esdeveniments de la segona guerra messènia, van rebre un oracle de Delfos que els aconsellava que prenguessin "l'atenès" (*τὸν Ἀθηναῖον, sc. Τυρταῖον*) com a conseller per a solucionar tal situació. Els atenesos estaven entre l'espasa i la paret, car no volien que els espartans es fessin forts al Peloponès ni desobeir el déu i, per aquesta raó van enviar a Tirteu a Esparta, el qual se'ns és descrit com un mestre mediocre d'escola coix. Això podria haver estat propiciat pels factors que hem repassat anteriorment, però també pel que postula Adrados, és a dir, que <<*es incompatible con el espíritu de las elegías y con manifestaciones concretas de las mismas; se trata de una leyenda cuyo origen debe buscarse verosímilmente en la ayuda prestada por los atenienses a Esparta durante la tercera guerra de Mesenia (468/9- 459) y en lo incomprendible que resultaba en Atenas la existencia de un poeta espartano*⁷>>

Tot i que la situació descrita per Pausània ens sembli dolça per a l'oïda, pocs dels fets que ens presenta passen pel filtre de l'aprovació dels intel·lectuals filòlegs i historiadors. Per desfermar aquesta posició, ens hem de basar en les fonts que fa servir Pausània: Rià de Bena⁸ i Miró de Priene⁹. Altra vegada, els autors moderns es divideixen en dos fronts, els que accepten la legitimitat de la informació de Rià i de Miró (com sembla que fa Cèsar Fornis) i els que titllen aquests autors de no-fiables (com podem observar de Anthony J. Podlecki). Els arguments per rebatre l'autenticitat de les informacions d'aquests individus són, en primer lloc, la seva distància històrica que pot haver donat a versions folklòriques rocambolesques i en segon lloc el fet que ja per als grecs antics parlar de les guerres messèniques era un autèntic maremàgnum. A tot això s'hi suma que probablement mai hi ha hagut informació suficient per afermar una versió oficial dels fets de la segona i la primera guerra messènica. Malgrat tot, davant d'aquests fets, podem concloure que res està conclòs (valgui la redundància) i que es pot aplicar a les fonts en aquest sentit el patró de Pasquali en la crítica textual: *Recentiores, non deteriores*, és a dir, que els testimonis més recents poden contenir lectures bones.

---

⁷ Adrados (1956)

⁸ Gramàtic i poeta del segle II aC. La seva obra més important és la *Messeniaca*, que narra els fets de la segona guerra messènica.

⁹ Historiador dels primers anys del segle IV a.C (la cronologia és incerta) que escrigué sobre la primera guerra messènica.

La tercera via que se'ns mostra davant és la més acceptada actualment: que Tirteu sigui originari d'Esparta o, si més no, de Lacònia. Per posar aquesta posició en relació amb l'atenesa, es diu que ell nasqué a Afidna, un dem de Lacònia que compartia el nom amb un dem de l'Àtica, el qual el va ofuscar i va provocar per això la confusió entre un Tirteu espartà i un Tirteu atenès. Sigui com sigui, a la seva poesia hi trobem un apuntat caràcter lacònic encara que la seva forma es mostri com a jònica i no hi ha manera millor de mostrar-ho que amb un testimoni del mateix autor “amb la seva pròpia lletra”:

(Tyr. fr.5W)

ἡμετέρω βασιλῆϊ, θεοῖσι φίλω Θεοπόμπωι,
 ὄν διὰ Μεσσήνην εἴλομεν εὐρύχορον,
 Μεσσήνην ἀγαθὸν μὲν ἀροῦν, ἀγαθὸν δὲ
 φυτεύειν·
 ἀμφ' αὐτὴν δ' ἐμάχοντ' ἑννέα καὶ δέκ' ἔτη
 νωλεμέως αἰεὶ ταλασίφρονα θυμὸν ἔχοντες
 αἰχμηταὶ πατέρων ἡμετέρων πατέρες·
 εἰκοστῶι δ' οἱ μὲν κατὰ πύονα ἔργα λιπόντες
 φεῦγον Ἰθωμαίων ἐκ μεγάλων ὀρέων.

“al nostre rei Teopomp, estimat als déus
 gràcies al qual vam conquerir Messènia
 d'ample contrada,
 Messènia bona per llaurar, bona per plantar:
 per ella van lluitar durant dinou anys
 sense pausa amb un valent coratge
 els llancers pares dels nostres pares:
 i al vintè, ells (sc. els messenis) abandonant els
 seus fèrtils camps
 van fugir de les grans muntanyes de l'Ítome”

A part de la consideració patriòticament afirmativa que es pot destriar del mot “ἡμετέρωι”, el qual seria possible passar per alt si considerem que Tirteu, l'atenès enviat a Esparta, es posaria en la pell dels espartiates per incitar-los a lluitar per la seva pàtria, no ens ha de passar desapercebut l'ús reiterat de primeres persones del plural per referir-se fins i tot a les situacions del passat, que podria referir a un sentiment patriòtic espartà que identifica els primers conqueridors espartans de Messènia amb els actuals, unint-los amb un vincle nacional. En aquest sentit han d'entendre els que es posicionen a favor del Tirteu lacònic la primera persona “εἴλομεν”, malgrat podria ésser rebatuda aquesta posició amb el que hem apuntat anteriorment. Tanmateix, no és tan simple “reduir a l'absurd” amb aquesta consideració les primeres persones perquè són molt nombroses en els fragments que se'ns conserven. Uns exemples en són els versos que segueixen:

(Tyr. fr.2W vv.15)

“...εὐρεῖαν Πέλοπιολις νῆσον ἀφικόμεθα...”

“... vam arribar a l’ampla illa de Pèlops”

(Tyr. fr.19W vv.11)

“...]ατερμ..ιηι πεισόμεθ’ ἡγεμ[ό”

“obeirem sense vacil·lar el nostre comandant”

(Tyr. fr.19W vv.12)

“...ἀλλ’ εὐθὺς σύμπαντες ἀλοησέο[μεν...”

“... sinó que tots junts lluitarem...”

Deixant la morfologia i la semàntica a part, també podem trobar clares al·lusions a fets espartans, molt relacionats, per la manera de presentar-los, amb Tirteu. Els que coneixen els fragments de l’autor elegíac en aquest punt ja deuen pensar en el fr.2W que presentem a continuació:

(Tyr. fr.2W)

“...αὐτὸς γὰρ Κρονίων₁ καλλιστεφάνου₁ λιόσις Ἥρης

Zeὺς Ἡρακλείδαις₁ ἄστῃ δέδωκε τόλδε,

οἷσιν ἅμα προλιπύοντες Ἐρινεὸν₁ ἡγεμόεντα

εὐρεῖαν Πέλοπιολις₁ νῆσον ἀφικόμεθα”

“...car el mateix fill de Cronos, marit d’Hera de bella corona,

Zeus, va donar aquesta ciutat als Heràclides,

amb els quals vam arribar a l’ampla illa de Pèlops

abandonant la ventós Eríneos...”

Evidentment ens estem referint a la tan coneguda llegenda del retorn dels Heraclides els quals, expulsats del govern d’Esparta (que era legítimament seu) per Euristeu, retornen i conquereixen el Peloponès juntament amb els doris. Entre aquests doris que van anar a conquerir juntament amb els Heraclides la “Πέλοπος νῆσον” s’hi inclou Tirteu, representat amb aquest “ἀφικόμεθα” que ja hem

comentat abans i que ens pot afermar l'opinió d'alguns estudiosos que consideren que algú que faci gala d'haver arribat amb els Heraclides no pot ser ni d'Atenes ni de Milet.

Dit això i fet un “*περίπατος*” per les discussions sobre la persona de Tirteu, podem concloure que la balança es va decantant cada vegada més cap a la posició d'un Tirteu espartà o laconi però que encara no podem arribar a cap conclusió ferma, ja que ens movem en un terreny fonamentalment relliscós. El que sí que podríem dir amb una certa seguretat és que no resulta tan forassenyada la posició de Carlo Prato envers Tirteu: que seria “*un λόγιος ἀνὴρ in una città di analfabeti*¹⁰” que hauria rebut el do diví de l'ἀλήθεια que li permetria tenir control sobre la posteritat d'un individu (o, en aquest cas, el col·lectiu dels guerrers espartiates) mitjançant un ἔπαινος, un ψόγος o d'altres composicions poètiques. Tot i que no es puguí arribar a una posició ferma on ens puguem recolzar, s'han anat esquivant problemes des del començament de l'estudi tirtaic, ja que els estudiosos del segle XIX dC, per exemple, discutien que Tirteu fos una persona real, cosa que avui dia és comunament acceptada.

Així doncs, un cop feta una introducció general a la figura de Tirteu i concloent que és més probable que fos lacònic, passarem a introduir la situació d'Esparta al segle VII aC. i als fets als que Tirteu fa referència ja que, encara que no fos natural de la zona de Lacònia, la seva relació amb Esparta és més que palesa i evident en l'obra que ens ha deixat.

1.2. *Is this Sparta? L'Esparta del segle VII aC*

Per poder arribar a oferir un bon estudi sobre la constitució moral i organitzativa del *corpus* militar espartà, hem de centrar-nos primerament en la descripció de l'Esparta política del segle de Tirteu, ja que la majoria de canvis militars van acompanyats sovint de canvis socials i polítics.

1.2.1 Els orígens de la ciutat

Poc es coneix de cert sobre la situació d'Esparta d'abans del segle VIII aC, però partint de diverses fonts antigues i modernes, les quals tenen el gran avantatge de poder recolzar-se en les troballes arqueològiques, podem mirar de treure'n mínimament l'entrellat. En primer lloc, abans d'arribar al punt que ens interessa, és a dir, el segle VII aC, ens hem de deturar a descriure els orígens del poble lacònic per entendre la situació de la que es parteix.

Els primers pobladors de la zona de Lacònia, estaven establerts en petites poblacions desproveïdes d'un nucli que les unís (el que s'entendrà com a ἄστυ) i dispersos per tot el territori. En un moment del que desconeixem la data exacta, va començar a brotar un sentiment unitari entre quatre d'aquestes

---

¹⁰ Prato (1986)

“proto-poblacions”: Limnes, Cinosura, Pitana i Mesoia, les quals van engendrar amb el seu συνοικισμός la ciutat que coneixem pròpiament com a Esparta. Tot i que era palesa la seva situació preeminent envers d’altres poblacions de la zona, Esparta no va oblidar la seva funció conciliadora i no va actuar com si fos una sola πόλις, sinó com un conjunt.

Aquest no-tancament de la ciutat en una ἄστυ hermètica, ens la pot il·lustrar el fet que fins al segle II-III a.C. la ciutat no va tenir muralles, fet que excusa Plutarc a la *Vida de Licurg* amb la següent cita:

(Plu. *Lyc.* 19, 4)

“Οὐκ ἂν εἴη ἀτείχιστος πόλις ἄτις ἄνδρεςσι, καὶ οὐ πλίνθοις ἐστεφάνωνται.”

“No està sense muralles la ciutat que està coronada amb homes i no amb maons”

Encara que aquesta excusa sigui folklòricament preciosa, a l’altra cara de la moneda s’hi mostra una evidència més tangible: Esparta patia uns problemes econòmics notables. Aquesta realitat va comportar una població més aviat precària i petita, que va ser identificada posteriorment amb els descendents d’Hèracles retornats de Troia¹¹ i expulsats pel llinatge d’Euristeu¹².

Més endavant en el temps, aproximadament al segle IX aC, la situació es reverteix per a la πόλις del Peloponès. La ciutat anava en augment, juntament amb la seva població, però la terra que posseïa no era suficient per abastir a tots els habitants de la ciutat. A la infertilitat de la terra controlada per Esparta s’hi va sumar el fet que el colonialisme local (és a dir, fundar colònies limitades a les fronteres de Lacònia per poder controlar-les millor en el cas que tinguessin problemes socials) no donava prou beneficis i que el comerç d’ultramar no era factible per a la ciutat dels espartiates. A més a més, tenim constància que hi hagué una revolta social posterior fonamentada en un repartiment de terres original desigual, però això ho tractarem seguidament, quan aprofundim sobre la qüestió política i les guerres messèniques.

Encara que la ciutat fos oberta com un conjunt de ciutats, es guardava el dret d’ἀντάρκεια, ja que es trobava afavorida per la situació social d’Esparta, on els ciutadans es preocupaven per la política perquè els seus camps eren conreats per no-ciutadans, i no havien d’ocupar-se d’ells. Aquest sentiment unitari i de comunió entre diferents pobles va portar a finals del segle VIII aC. a que Esparta s’obrís a la influència d’altres zones més llunyanes (com per exemple de Corint) i gregues en general, tot provocant vincles amb diferents ciutats gregues però en especial amb Delfos, amb la qual anirà en augment la relació fins al punt que al segle VII aC. ja trobem el seu oracle com a oficial de la capital

---

¹¹ Ca. ss. XII-XI

¹² Cf. Tyrt. fr.2 W

Lacònia. Aquest fet, a part dels escassos testimonis que ens el corroboren, es veu també afermat perquè tenim constància que els vencedors espartans en els jocs panhel·lènics consagraven cada vegada més sovint els seus trofeus en temples panhel·lènics, és a dir, santuaris com els de Delfos i Olímpia on hi podien acudir homes i dones de tots els racons de Grècia.

1.2.2 La política de la ciutat espartiana

Havent passat superficialment pels fonaments del territori de l'Esparta incipient, convé que ara ens centrem en la política que regia aquesta πόλις, ja que serà important per entendre la figura de l'hoplita, el seu origen, i per quina raó i en quines circumstàncies es va produir el canvi militar a la φάλαγξ.

Un tret en el qual generalment les fonts conflueixen és en l'ἀναρχία que imperava a Esparta en els seus inicis. Per il·lustrar millor aquest ambient gairebé de no-govern i de caos polític posarem com a exemple el passatge d'Herodot que segueix:

(Hdt. 1, 65,3)

(sc. οἱ Λακεδαιμόνιοι) ἐκ κακῶν τε μεγάλων πεφευγότας [...] κακονομώτατοι ἦσαν σχεδὸν πάντων Ἑλλήνων κατὰ τε σφέας αὐτοὺς καὶ ξείνοισι ἀπρόσμικτοι.

“(Els espartans), que s’havien escapat de grans mals, eren gairebé els que tenien les pitjors lleis de tots els Hel·lens envers ells mateixos i no mantenien relació amb els estrangers”

A aquest desordre polític dels primers temps d'Esparta es veurà correspost l'àmbit militar, però d'això n'oferiré una explicació més detallada en el següent apartat.

Finalment, trobem a les fonts que va arribar com un *deus ex machina* el legislador Licurg, investit pels déus, al qual se li van atribuir un conjunt de lleis aprovades pel déu de Delfos, fonamentades clarament en valors aristocràtics, i que van posar ordre a la κακονομία que imperava a la ciutat d'Esparta. Li corresponen un seguit de canvis polítics (excepte la diarquia, que es considera ja preexistent) entre els quals es destaquen la creació d'unitats tàctiques en l'exèrcit i la distribució original de la terra en lots iguals (κλᾶροι) distribuïts de la manera que ens transmet Plutarc, és a dir, en trenta-mil per als περίοικοι¹³ i nou-mil per als habitants de la ciutat (ἄστυ):

(Plu. Lyc. 8,3)

“...τοῖς περιόικοις Λακωνικῆν τρισμυρίους κλήρους, τὴν δὲ εἰς τὸ ἄστυ τὴν Σπάρτην συντελοῦσαν ἑνακισχιλίους”

---

¹³ Habitants de les zones immediates de la ciutat d'Esparta que no eren ciutadans.

De Licurg, el gran legislador mític, no en tenim constància en les fonts fins al segle V, i és enigmàtic que, essent la figura màxima de l'ordenació política a Esparta, en els temps convulsos que vivia la ciutat en l'*ἀκμῆ* de Tirteu, aquest no el mencioni en cap moment. No han faltat els que, veient la falta d'informació relativa a Licurg, l'han considerat un invent de l'Esparta clàssica i hel·lenística per legitimar un ordre constitucional antic que en realitat era fruit d'una llarga evolució interna. No és una tesi descartable, ja que el llarg procés d'evolució interna podria explicar-se com un seguit de reaccions graduals a la *κακονομία* original, però tampoc podem confiar-hi cegament perquè “quins noms sabem del segle VII aC.”⁹ o quanta informació veraç se'ns ha conservat de l'arcaisme antic?

A més a més, la constitució de Licurg no se'ns presenta com un conjunt de lleis, sinó com un seguit de costums forjats per la comunitat espartana que garantien la comunió social i la formació dels individus per poder fer ús de la virtut a l'hora de prendre decisions.

El que tenim testimoniats en diferents fonts antigues és que a l'Esparta arcaica hi va haver diferents intents de fer una constitució ordenadora per a la *πόλις* (*ρήτραι*) però d'elles ens en queden escassos fragments. Tanmateix, sabem el contingut d'una d'elles, l'anomenada Gran Retra¹⁴.

Les reformes constitucionals proposades per aquesta són molt variades però en aquest estudi només farem esment de les més importants.

Convindria començar per la divisió territorial, que ja no estaria dividida només entre la *ἄστυ* i els *περιόικοι*. La reforma consistiria en el següent:

- El nucli de la ciutat espartana es trobarà a partir d'aleshores dividit en tres tribus (*φίλαι*): els Pàmfil, els Dimans i els Hileus. Els dos primers reben el nom dels dos fills d'Egimi (Pàmfil i Dimas), el primer rei Dòric, i el tercer de Hílas, el fill d'Hèracles que va ser adoptat per Egimi. Això ha portat a la conclusió que en un principi hi va haver una comunió entre Heràclides i dòrics a l'hora de fonamentar la ciutat d'Esparta i per això es van confondre des d'un principi, però no està clara del tot aquesta confusió.
- Els pobles circumdants de la ciutat quedaran dividits en districtes (*οβάι*) per articular-los millor dintre del control de la capital.

Aquesta divisió no fou envà, sinó que va facilitar el fet de crear diferents assemblees per a cadascun d'ells i també el sorgiment de noves unitats locals de l'exèrcit sotmeses les unes a les altres en la

---

¹⁴ Els autors que tracten sobre ella afirmen que no l'anomenen d'aquesta manera perquè els seus continguts siguin millor que els de les altres sinó perquè és la retra de la qual se'n conserven més fragments.

conjunció d'un exèrcit estatal, unitats que, al meu parer, podrien tenir una certa similitud al sistema de *centuriae* romà.

En segon lloc, va establir una assemblea d'ancians (*γεροσία*) que prenia les decisions juntament amb els diarques. Estava constituïda per vint-i-vuit homes de més de seixanta anys amb la funció que podria tenir el consell d'ancians en els poemes homèrics. Aquesta podia veure dissolts els seus plans si el δάμος decidia que les seves proposicions no eren dignes de suport. Però d'això en parlarem més extensament quan tractem de l'*ἀπέλλα*.

A aquest consell d'ancians, com he dit, s'hi afegien els diarques com a “primers líders” (*ἀρχαγέται*). Al seguit de canvis polítics de les primeres espartanes, no va acompanyar la dissolució de la diarquia, tan famosa per la seva persistència a Esparta des dels seus inicis fins al seu declivi, sinó que va mantenir-se vigent però amb un seguit de restriccions envers el poder que abans posseïen. El sistema de successió d'aquesta institució era la porfirogènesi¹⁵, és a dir, que heretaria el poder del rei el primer nen que nasqués després del seu nomenament com a βασιλεύς (o un d'anterior en el seu defecte) i en el cas que no tingués descendència, el parent més proper.

Els dos diarques provenien un de la casa dels Agíades i un de la dels Eupòntides, els fills dels primers diarques d'Esparta. Quant a la seva actuació dins de la ciutat, se sap que tenien diferents funcions civico-religioses, tot i que no tenim clares les “competències” particulars de cada casa reial. Alguns estudiosos han fet un escrutini de les fonts antigues per intentar arribar a una conclusió sobre el temps i no n'han trobat una solució unànime. S'ha dit que la casa agíada representaria el λάος, és a dir, el poble en armes, i que actuaria a la ciutat administrant les funcions militars mentre que la casa eupòntide representaria el δάμος, el poble en general, i tindria funcions més aviat religioses i d'administració governamental.

El tercer factor del que donaré unes poques informacions és l'anomenada *ἀπέλλα*¹⁶. Era constituïda per ciutadans de ple dret de més de trenta anys i la seva funció fou servir de “filtre” de la *γεροσία*, ja que sense el seu consentiment no era possible que s'apliquessin les decisions de l'assemblea d'ancians. Aquesta capacitat extraordinària de l'*ἀπέλλα* ens ha estat tramesa en un “annex”, com diuen, de la Gran Retra, de l'època de Teopomp, cosa que es troba reflectida en el vers 9 del fr.4W:

---

¹⁵ Literalment “naixement en la porpra”, color que es relaciona des dels primers temps a la classe reial.

¹⁶ Forma lacònica provinent del verb ἀπελλάζω, “debatre”, que és la institució corresponent a la ἐκκλησία atenesa, és a dir, l'assemblea.

(Tyrt. fr.4W vv.9)

“δήμου τε πλήθει νίκην καὶ κάρτος ἔπεσθαι.”

“Però que la victòria i la decisió final sigui del poble”

Segons les fonts antigues, aquesta famosa “constitució dels espartans” es va originar entre els segles XII i VIII aC molt lligada a la figura de Licurg, però actualment s’ha rebaixat la seva cronologia al segle VII aC, juntament amb Tirteu. Per explicar aquesta hipòtesi de cronologia, normalment es recorre a les proves donades per tres factors:

- El 669 es va produir la derrota espartana de la batalla de Hisies¹⁷ contra els exèrcits d’Argos, cosa que va provocar probablement un replantejament polític i militar perquè és comú que es cregui que la batalla d’Hisies arribà a una conclusió desfavorable per als d’Esparta perquè no havien aplicat la tècnica de la falange, ja present en les tropes d’Argos. Per això, s’afirma normalment¹⁸ que la falange hoplítica espartana va arribar després, amb l’amenaça messènica i amb Tirteu, car alguns aristòcrates segurament no van voler cedir en els seus privilegis polítics i militars per lluitar espatlla amb espatlla al costat de qualsevol ciutadà de baixa (o no) estofa que es pogués pagar les armes (*ὄπλα*). Això és constatable a partir de l’existència de Tirteu mateix, ja que és una figura que es posiciona a favor de la falange hoplítica (o al menys descriu com es constitueix una figura idealitzada d’aquesta) i amb això mostraria que, tot i les dificultats en dur-ho a terme, a poc a poc anava ajudant a implantar la tècnica de les *φάλαγγες*; però també a partir de les troballes arqueològiques de la ceràmica ja que la panòplia hoplítica no té la seva aparició en les ceràmiques fins al període Lacònia II (a partir del 635), essent absent en les ceràmiques del Lacònia I (des del 700 fins el 635). Això va provocar que hi hagués problemes interns a Esparta que es poden intuir si observem les reclamacions de terres que hi va haver i el fet que Polidor, diarca espartà de la casa dels agíades en aquell moment vençut a la batalla d’Hisies, fos assassinat per mans de l’aristòcrata Polemarc a causa d’un suposat, diuen, intent de fer un repartiment de terres nou i més equitatiu.
- Tenim constància de règims autocràtics a les regions veïnes de l’Istme i de l’Argòlide en aquest moment.
- S’hi afegeix la revolta hilotà que acabarà convertint-se en la segona guerra messènica.

---

¹⁷ En aquest estudi em limito a informar de la seva existència, no pretenc prendre part en la discussió actual sobre la veracitat històrica de la batalla, car hi ha alguns estudiosos que consideren la batalla d’Hisies no anterior al segle IV. Per a més informació Hall (2007)

¹⁸ Cartledge (2002)

Hi ha qui ha afirmat que la Gran Retra tindria el seu origen en l'època de Teopomp i Polidor, ja que, essent aquests canvis afavorits per l'oracle de Delfos, podem esbrinar-ne el seu *terminus post quem*, ja que aquest tipus d'investidures han de ser per força posteriors als últims anys del segle VIII aC, etapa on l'oracle de Delfos es considera panhel·lènic.

Així doncs, podem veure que, tot i que hi ha vacil·lacions sobre l'origen d'aquesta “constitució dels espartans”, és comunament acceptat que en època de Tirteu (i per tant la segona guerra messènica) ja estava constituïda o en procés de constitució. A més a més, com que la Gran Retra “aplanava el terreny” perquè pogués sorgir la falange hoplítica, no és difícil acceptar que la segona guerra messènica, a part d'oferir un camp fèrtil per aconseguir blat¹⁹, va aportar hilotes per treballar aquestes terres i que això va donar peu a un cos civil avesat a la política, despreocupat dels seus camps treballats per hilotes, i a uns drets i deures ciutadans que identificaren d'aleshores en endavant el ciutadà i l'hoplita.

1.2.3 Els conflictes de Messènia. Disputes socials

No ens és desconegut que abans de la segona guerra Messènica hi hagués un conflicte previ entre messenis i espartans. De fet, ens ho mostra un altre cop el fragment 5 de Tirteu, on evoca una altra guerra de Messènia, dues generacions abans d'ell.

Partint del testimoni de Tirteu i confiant en què la seva àkμή fou al voltant del 640 aC, calculem que el conflicte es dugué a terme cap al 743-724 aC²⁰. El *casus belli* d'aquest enfrontament, tanmateix, no està gens clar. De fet, fins i tot el mateix Pausànies²¹ presenta dues històries paral·leles: la dels lacedemonis i la dels messenis:

(Paus. IV, 4, 2 i ss.)

“Λακεδαιμόνιοι μὲν δὴ φασιν ὡς παρθένους αὐτῶν παραγενομένας ἐς τὴν ἑορτὴν αὐτάς τε βιάσαιντο ἄνδρες τῶν Μεσσηνίων καὶ τὸν βασιλέα σφῶν ἀποκτείναιεν πειρώμενον κωλύειν, Τήλεκλον... Μεσσηνιοὶ δὲ τοῖς ἐλθοῦσι σφῶν ἐς τὸ ἱερὸν πρωτεύουσιν ἐν Μεσσηνίᾳ κατὰ ἀξίωμα, τούτοις φασὶν ἐπιβουλεῦσαι Τήλεκλον, αἴτιον δὲ εἶναι τῆς χώρας τῆς Μεσσηνίας τὴν ἀρετὴν, ἐπιβουλεύοντα δὲ ἐπιλέξει Σπαρτιατῶν ὅποσοι πω γένεια οὐκ εἶχον, τούτους δὲ ἐσθῆτι καὶ κόσμῳ

---

¹⁹ cf. fr. 5, v.3, W

²⁰ Partint del testimoni de Sosibi el Laconi, un historiador del segle III del qual no conservem fragments, recollit per Pausànies.

²¹ En aquest cas, com que no disposem d'altres fonts referents a la primera guerra messènica que no siguin Tirteu, Èfor i Pausànies, hem de considerar, per manca de contrast que les informacions trameses per Pausànies són veraces encara que hagi desmentit la seva autoritat en l'apartat on es tracta de l'origen de Tirteu.

τῶ λοιπῷ σκευάσαντα ὡς παρθένους ἀναπαυομένοις τοῖς Μεσσηνίοις ἐπεισαγαγεῖν, δόντα ἐγχειρίδια· καὶ τοὺς Μεσσηνίους ἀμυνομένους τοὺς τε ἄγενεῖους νεανίσκους καὶ αὐτὸν ἀποκτεῖναι Τήλεκλον...”

“Els lacedemonis diuen que uns dels Messenis van violar unes noies que anaven a una festa i que van matar el seu rei, Telecle, que intentà aturar-los... Els Messenis diuen que Telecle va tramari una conspiració contra els prohoms de Messènia, que havien anat a un santuari, i que la causa d’això era el bon nom del territori de Messènia, i que per a la seva conspiració va escollir uns espartans que encara no tenien barba i que, posant-los vestits i ornaments de noies, els va portar entre els messenis que descansaven, havent-los donat abans punyals: i els messenis, defenent-se, van matar els joves i el propi Telecle...”

També hi ha qui ha afirmat que aquesta primera guerra va produir-se per manca de blat, ja que, com hem dit, aquest mal assotava amb força el poble espartà des de pràcticament els seus inicis. A tot això s’hi va sumar un cúmul de males pràctiques polítiques i, com que, a més a més mancaven terres per a ésser conreades, van optar per conquerir Messènia i repartir els seus camps entre els nous ciutadans, ja que era, com el mateix Tirteu afirma, “bona per llaurar, bona per plantar”²². Tanmateix, deixant de banda les causes del conflicte, la conclusió més clara que podem extreure de tota aquesta situació enfosquida per la manca d’informació versemblant al respecte és el fet que en època de Teopomp, com presenta el fragment 5W de Tirteu, els espartans van conquerir els messenis exitosament. Tenim constància, emperò, que els lacedemonis no van fer incursions en tot el seu territori sinó que només van arribar a conquerir la part sud-est del territori, segons Prato, perquè el poble estava desorganitzat de tal manera que no van poder foragitar els espartans de la totalitat del seu territori. Les represàlies lacedemònies envers els messenis havent acabat aquesta guerra, tanmateix, no van ser tan dures com podríem pensar, sinó que van permetre que algunes ciutats messèniques actuessin independents, malgrat que estaven sota un evident domini espartà, que els ciutadans no fossin tractats com a hilotès del tot i que la casa reial messènica no fos suprimida. El procés d’hilotització a què ens referim envers els de Messènia no s’hauria originat aleshores sinó que hauria estat gradual i el seu punt culminant hagués estat amb els conflictes de la segona guerra messènica.

A finals del segle VIII aC, es va produir la fundació de la colònia de Tarent al sud d’Itàlia per obra dels espartiates vencedors de la primera guerra messènica. Tot i així, no va ésser una situació fàcil per a la capital, ja que va anar a parar a una revolta social. La causa de l’enfrontament és discutida: hi ha qui diu que els colons de Tarent foren els fills dels que no van voler lluitar en la primera guerra

---

²² Cf. Fr.5 W

messènica i, per aquest fet, van reduir-los gairebé fins a l'esclavatge i hi ha qui diu que en la primera guerra messènica, com que el bàndol espartà va patir moltes baixes, van suplir-les amb hilotes, trobant-se obligats a donar-los la ciutadania però amb una gran dependència jurídica, social i econòmica. El fet és que aquests colons, siguin de la classe que siguin, es trobaven marginats de la resta de la població, i, per aquesta raó, van propiciar conflictes interns, demanant alhora canvis polítics (és a dir, que els concedissin tots els drets de la ciutadania) i socials (que concedissin terres als hilotes). Que aquests “ciutadans” fossin tractats d’una manera exclusiva de la resta de la població ens ho mostra que se’ls anomenava *παρθενίαι* (“nenes”), cosa que es troba en el següent passatge de la *Política* d’Aristòtil, on ens planteja també la seva tesi:

(Arist. *Pol.* 1306b, 30)

“...ἐν Λακεδαίμονι οἱ λεγόμενοι Παρθενίαι (ἐκ τῶν ὁμοίων γὰρ ἦσαν), οὓς φωράσαντες ἐπιβουλεύσαντας ἀπέστειλαν Τάραντος οἰκιστάς...”

“a Lacedemònia els anomenats “Partheníai²³ (car eren fills dels Iguals)” als quals, enxampats conspirant, van enviar a Tarent com a colons...”

Dues generacions més tard ²⁵, quan va produir-se la derrota lacedemonia de la batalla d’Hisies i la inestabilitat política i social que va plasmar-se materialment amb l’assassinat de Polidor al voltant del 665 aC, la situació no podia ésser més favorable als messenis, els quals, alimentant dia a dia el seu sentiment patriòtic i el seu descontentament amb la situació de mal repartiment de terres i de mals tractes o marginació, van aprofitar per revoltar-se.

Com es pot concloure a partir de les disputes socials dels messenis, dels aristòcrates i del poble espartà i dels de les colònies com Tarent contra l’Estat lacedemoni, ens trobem davant d’un ambient molt convuls socialment en l’època de la segona guerra messènica. Pel que fa al posicionament dels dos pols oposats de la qüestió, trobem d’una banda el revolucionari, que proposava una ampliació dels drets civils als hilotes i una nova política de repartiment de terres més equitatiu, i el tradicional, que no era partidari de canviar la constitució tradicional.

En aquest moment entra Tirteu, per intentar dur a bon port la situació convulsa en la que es trobava Esparta. Tot i així, no serà fins més endavant quan tractem aquesta relació entre els fragments del poeta elegíac amb la política social-militar d’aquesta Esparta tèrbola del segle VII aC.

---

²³ En aquest cas, no em proposo oferir una traducció modèlica i, per tant, he optat per transliterar la paraula *παρθενίαι* i no oferir-ne una traducció en català que sigui adient al mot.

1.3. Què és un hoplita? Introducció i consolidació de la tàctica hoplítica en època arcaica

Avançant un pas més en el camí a l'objectiu d'aquest treball, convé ara que inspeccionem com va ésser l'origen de la famosa *φάλλανξ* i del *ὀπλίτης* tan relacionat amb ella, i com va produir-se el canvi de tàctica militar en Esparta i en tota Grècia en general, a fi que puguem entendre a què ens referim quan ens fem la imatge mental del guerrer del segle VII aC.

Als orígens de cada *πόλις* hi trobem un patró similar que es repeteix quant a la política i la guerra. Estaven governades per règims aristocràtics o monàrquics i això correspon a una forma de fer la guerra un tant desorganitzada. Com que no hi havia uniformitat a l'hora d'adquirir l'armament i el cos més gran de l'exèrcit era compost per aristòcrates o nobles, és completament normal que se'ns presenti una tropa abundant en cavalleria (ja que els ciutadans de bona família podien costejar-se tota la panòplia i fins i tot mantenir un cavall propi per anar a la guerra) però amb uns mínims efectius d'infanteria que actuaven sense un ordre tancat. No ens han d'enganyar els mots *πυκναί* ("compactes") i *φάλαγγες* ("formació de falange") inclosos en el vers homèric que dóna nom a aquest treball²⁴, ja que amb *πυκναί* no s'està referint a una formació hoplítica, tancada per escames d'escuts que es superposen els uns amb els altres, ni amb *φάλαγγες* s'està referint a la paraula tècnica militar que descriu la formació dels hoplites. Aristòtil, en la seva *Política*, és una de les fonts que ens mostra aquest fet:

(Arist. *Pol.* 1297b)

καὶ ἡ πρώτη δὲ πολιτεία ἐν τοῖς Ἑλλησιν ἐγένετο μετὰ τὰς βασιλείας ἐκ τῶν πολεμούντων, ἡ μὲν ἐξ ἀρχῆς ἐκ τῶν ἰππέων (τὴν γὰρ ἰσχὺν καὶ τὴν ὑπεροχὴν ἐν τοῖς ἰππεῦσιν ὁ πόλεμος εἶχεν· ἄνευ μὲν γὰρ συντάξεως ἄχρηστον τὸ ὀπλιτικόν, αἱ δὲ περὶ τῶν τοιούτων ἐμπειρίαι καὶ τάξεις ἐν τοῖς ἀρχαίοις οὐχ ὑπῆρχον, ὥστ' ἐν τοῖς ἰππεῦσιν εἶναι τὴν ἰσχύν), ἀξιομένων δὲ τῶν πόλεων καὶ τῶν ἐν τοῖς ὀπλοῖς ἰχυσάντων μᾶλλον πλείους μετεῖχον τῆς πολιτείας·

“La primera forma de govern entre els grecs després de la monarquia es componia a partir dels combatents o, en un principi, a partir dels genets (car la guerra tenia la seva força i superioritat en els genets en la metura que un cos d'hoplites sense una formació ordenada és inútil i l'experiència i la tàctica militar no existien entre els antics, de manera que la força estava en la cavalleria), però, en créixer les ciutats i fer-se més forts els hoplites van ser més els que participaven en el govern.”

---

²⁴ Hom. *Il.* IV, 281

Per començar a definir els termes bàsics a l'hora de descriure la falange hoplítica, hem de tenir en compte el que Echeverría²⁵ recull al principi del seu article: *“those supporting the idea of a “hoplite reform” have argued for the existence of tight connections between military developments and broader social, political, and economic transformations in Archaic Greece.”*

Considerant l'entitat que es crea a Esparta, el ciutadà de ple dret durant les reformes polítiques testimoniades per Tirteu i per la Gran Retra (a part dels aixecaments populars i militars de la segona guerra messènica i els seus precedents que van portar a la introducció de la tàctica hoplítica) no és estrany que el soldat espartà tingués una clara preocupació per la política de la seva ciutat, de la qual formava part, i per la manutenció i administració de les seves possessions (que aleshores eren tractades per hilotes)²⁶

Així doncs, establerta ja la connexió entre l'hoplita i el ciutadà-polític, podem fer el següent pas: la definició de la seva condició i de com va introduir-se en el poble espartà. Començant pel segon dels termes, que, tot i ésser el més breu d'explicar, és el més complex.

Hem de tenir en ment la proposta, segons el meu parer fonamentada i acceptable, que la derrota d'Hisies del 669 aC no fos provocada per una altra cosa que no fos una desigualtat tàctica entre els dos bàndols, ja que aquest fet podria haver estat el punt d'inflexió que va portar els espartans a introduir ells també la tàctica hoplítica.

No és del tot una insensatesa creure que l'origen d'aquest tipus de *τάξις* s'originés en la regió oriental de la Grècia meridional perquè, com més endavant explicaré més extensament, el més característic del guerrer d'infanteria pesada que serà l'hoplita és l'*ἀσπίς, ὄπλον* o, més comunament dit, l'escut argiu.

Si aquest *ἀσπίς* fos realment originari de l'Argòlida, estaríem davant d'una evidència que mostraria que la tàctica hoplítica podria haver-se originat a Argos (ja que és el tipus d'escut que s'uniformitzarà a totes les falanges hoplítiques). Així doncs, és totalment fonamentat que els argius, en la seva guerra contra Esparta, fessin ús d'aquesta tàctica innovadora i que els espartans, que encara formaven amb el relatiu desordre tradicional, vençuts finalment per ells a la batalla d'Hisies del 669 aC, prenguessin l'exemple dels que els havien vençut i que gradualment (a causa de les discòrdies polítiques internes i de les revoltes externes) l'anessin implantant fins al punt que la fessin servir a la segona guerra messènica²⁷, emprant Tirteu per ajudar a normativitzar aquest ordre militar i aquesta panòplia amb les

---

²⁵ Echeverría (2012)

²⁶ Amb la política espartana del segle VII aC. i la preocupació que el ciutadà podia tenir envers els seus béns materials (majoritàriament agrests) he intentat recollir els *“political, and economic transformations”* que ens tramet Echeverría.

²⁷ Recordem que es situa al voltant del 640-637 aC .

seves elegies, ja que els aristòcrates encara eren reticents a lluitar espatlla amb espatlla amb els “nous ciutadans” que tenien el dret a anar a la guerra i amb el mateix armament ,per exemple, que un *τεχνίτης* (artesà) que se la pogués pagar.

A més a més, la cronologia podria secundar la hipòtesi que he presentat d'aquesta manera: si tenim un *terminus post quem* de finals del segle VIII aC (perquè la Gran Rhetra afermava un model que provocaria a mig termini el canvi militar i aquesta, investida per l'oracle de Delfos, no pot ser de més enllà de finals del segle VIII aC. perquè Apol·lo no és considerat panhel·lènic fins aquest període) i un *terminus ante quem* del 640-637 aC, (perquè Tirteu descriu clarament un ordre de batalla totalment hoplític), es podria acceptar la tesi que Hisies fos el punt d'inflexió per a l'aplicació del model hoplític, perquè el 669 aC entra en aquest barem.²⁸

Vist això podem preguntar-nos què és un hoplita? S'ha fet servir el mot *ὀπλίτης* per descriure el guerrer de la falange de tots els temps? La resposta en aquest cas és negativa i n'expressaré les causes a continuació, juntament amb la descripció de l'hoplita, la falange i el que envolta aquests termes.

En primer lloc, hem de tenir en compte que la paraula *hoplita* sempre ha estat emprada com a paradigma per descriure un soldat d'infanteria pesada que estava equipat amb un tipus d'armes específic, d'entre les quals destaca l'escut argiu, i que es relacionava estretament amb un tipus de formació tancada específica, la falange. Tanmateix, la paraula ha sofert canvis de significat rellevants a les diverses comunitats gregues i aquest fet s'ens presenta amb un problema metodològic significatiu: la multiplicitat dels contextos territorials i cronològics.

Observant la ceràmica del segle VIII i VII aC i la lírica marcial de Tirteu, es pot entreveure l'estat de la situació militar a la Grècia arcaica. El canvi a la falange va provocar que aparegués un nou tipus d'equipament²⁹ que conformarà, en segona instància, una nova divisió politico-militar: la classe hoplítica. La falange serà el seu *modus operandi* i aquesta no tindria la capacitat d'esdevenir-se si l'eina més característica de l'hoplita no hagués estat el *ὄπλον* o escut argiu. La seva concavitat i la seva versatilitat facilitaven que cada hoplita es posés l'un al costat de l'altre, ja que la seva forma, que no sobresortia pels laterals del cos de l'hoplita quan es cobria, afavoria que no es fessin nosa els uns als

---

²⁸ He presentat en aquest petit *excursus* una raó de pes per intentar afermar un possible origen de la *φάλαγξ* espartana basat en l'existència de la relació prototip hoplita- escut argiu i, en darrera instància, en el veïnatge de les regions de l'Argòlida i la Lacònia, però aquesta hipòtesi pot ser rebatuda pels estudiosos que hagin tractat més minuciosament aquest terme.

²⁹ En què consistia es tractarà més endavant en l'apartat “Armament defensiu i ofensiu de l'integran de la falange.”

altres mentre marxaven amb els escuts entrelligats com una cadena. Aquest mateix panorama el descriu Tirteu en alguns passatges dels quals en citaré dos:

(Tyrt. fr.11, 15 W)

“...παρ’ ἀλλήλοισι μένοντες...”

“...restant els uns al costat dels altres...”

(Tyrt. fr.11, 23-24)

“...μηρούς τε κνήμας τε κάτω καὶ στέρνα καὶ ὄμους

ἀσπίδος εὐρείης γαστρὶ καλυψάμενος.”

“...cobrint-se les cuixes, més avall les cames, el pit i les espatlles

amb el ventre de l’ample escut:”

Encara que se n’hagi fet ressò entre els que tracten els orígens de l’armament de l’hoplita, tenim constància que l’escut argiu no s’anomenava *ὄπλον* normalment, sinó que prenia altres noms molt més comuns, i que, encara que fos així, el terme *ὀπλίτης* no hauria estat format a partir del nom del seu escut, sinó a partir de la panòplia que el feia tan característic (*ὄπλα*).

Tanmateix, el grup *ὄπλον/α* no tenia un significat militar en el seu origen, com la majoria de termes que esdevindran específicament militars més enllà de l’època arcaica, sinó que aquesta transformació es produirà de manera gradual. Així doncs el grup *ὄπλον/α* provindria de l’àrea lèxica dels treballs manuals i dels oficis i significaria “eina” en singular i “conjunt específic d’eines” en plural. Com que, al cap i a la fi, el que es produeix amb la implementació de la tàctica hoplítica és una “actualització d’eines militars” es pot acceptar que aquest nou “conjunt d’eines” fos una part molt important en el vocabulari civil (i més en el context d’Esparta del segle VII aC) i que desplaçés el significat original.

Les fonts antigues semblen secundar que el terme *ὄπλον*, del qual hem parlat abans, no sigui el més corrent a l’hora de denominar l’escut argiu:

(Archil. fr.5 W vv. 1,3)

ὄσπίδι μὲν Σαΐων τις ἀγάλλεται, [...]

...τί μοι μέλει **ὄσπις** ἐκείνη;

“Algú dels salis es glorifica amb el meu escut

Què m'importa a mi aquell escut?"

(Tyr. fr. 11W vv.31)

“... ἐπ’ ἄσπίδος ἄσπιδι...”

“... amb l’escut sobre l’escut...”

No ens falta tampoc el testimoni de Diodor³⁰ Sícul, que ens informa que els hoplites foren anomenats en el seu origen a partir del seu escut (emprant també el terme ἄσπίς) de la mateixa manera que els peltastes³¹ foren anomenats per la seva πελτή³². Tanmateix, tenint en compte que a la major part de literatura arcaica es fa ús del mateix mot (de fet, en l’autor que tractem, Tirteu, és el terme predominant), hem d’admetre que la paraula que designava l’escut hoplític en època arcaica era ἄσπίς. Tot i això, no està gens clar si ἄσπίς designava un escut argiu, cosa que és molt probable però sense testimonis fonamentats. El que ens hem de preguntar en aquest punt és si ὄπλον/α no designava específicament armes militars al segle VII aC i tots els testimonis arcaics apunten a una denominació de l’escut com a ἄσπίς, com s’anomenaven els guerrers tot just implantada la tècnica de la falange?

El mot ὀπλίτης, llargament emprat en aquest treball, és impropï de l’època que tractem, perquè fins entrat el segle V³³ no trobem cap referència a aquesta denominació i perquè en el segle VII aC encara preval el significat no-especialitzat del mot. Així doncs, cada vegada que emprem la paraula *hoplita* en aquest cas, hem de considerar que no estem essent filològicament curosos i que totes les vegades que es fa ús d’aquesta paraula és com a sinònim de “guerrer grec d’infanteria pesada” en general.

Així doncs, podem observar que des de l’època “homèrica”, s’han esdevingut diferents intents per descriure els termes militars, com hem dit, sense significat específic, extrets de la parla comuna grega. En primer lloc, per designar la tropa en general, hi ha evidències que el més comú és parlar de termes que signifiquen “grup”, “munió”, “aplec” com es plasma en aquests passatges:

(Hom. *Il.* XXIII, 239)

“...πλήθει πρόσθε βαλόντες ἀγασσάμενοι περὶ νίκης...”

“... gràcies al seu nombre (sc. d’homes)es van llançar endavant, desitjosos de victòria...”

---

³⁰ D.S. 15.44.3

³¹ Guerrers d’infanteria lleugera o auxiliar que conformaven una nombrosa part de l’exèrcit. Equipats amb jabalines lleugeres i d’altres armes llancívoles.

³² Escut lleuger amb forma de mitja lluna característic dels peltastes (vid. nota 37)

³³ Els primers testimonis són Píndar (*I.* 1.23) i Èsquil (*Th.* 466)

(Tyr. fr.11 W, vv.3)

“μηδ’ ἀνδρῶν πληθὺν δεμαίνετε, μηδὲ φοβεῖσθε”

“ni flaquegeu ni tingueu por de la multitud d’homes”

No s’ha de pensar, tanmateix, que amb aquest mot, per la seva significació, s’estigui descrivint una tropa sense ordre, dispersa i mancada d’una formació concreta. Més aviat s’ha de considerar que, com que el mot no és d’aquesta especialitat, s’està descrivint simplement un cúmul d’homes armats que marxen a la batalla, en el mateix sentit que en llatí, un mot com *manus* que no és de l’especialitat militar, acaba significat “tropa”.

No és l’únic mot col·lectiu que es plasmarà en un primer moment. En el poeta lacònic i en Homer, la seva font directa, no resulta estrany que es parli de l’enemic en termes generals però Tirteu mostra un clar predomini pel mot ἀνὴρ (*vid. infra*). Tot i que es parli de col·lectius, hem de tenir en compte que, per definir un col·lectiu enemic, no és comú fer servir mots aïllats sinó que és comú que apareguin en forma d’adjectiu (normalment acompanyant el mot ἀνὴρ). Un exemple d’això serien els següents passatges:

(Hom. *Il.* X, 40)

“...ἄνδρας δυσμενέας σκοπιαζέμεν...”

“...espia els guerrers enemics”

(Tyr. fr. 12W vv.21)³⁴

“αἶψα δὲ δυσμενέων ἀνδρῶν ἔτρεψε φάλαγγας...”

“...ràpidament posa en fuga les falanges de guerrers enemics...”

(Tyr. fr.11W, vv.30)

“...ἢ ξίφει οὐτάζων δῆϊον ἀνδρ’ ἐλέτω...”

“...o ferint amb l’espasa, mateu un home enemic...”

En els autors d’època arcaica s’hi poden trobar també d’altres maneres alternatives per anomenar els soldats que formaven la falange. Una d’elles, la que té més importància, és l’assimilació que es duu a terme entre el soldat i l’home, provocant que ἀνὴρ tingui també el significat de “combatent”, ja que la guerra era un privilegi només reservat als homes. És en el mateix sentit que actualment s’empra el mot

---

³⁴ Aquest passatge de Tirteu és l’únic de tots els fragments que se li atribueixen que empra el mot δυσμενής

home en plural quan es vol parlar de soldats. Ho corrobora el diccionari de l'institut d'estudis catalans amb la cita següent:

“5 2 m. [LC] Individu considerat com a dependent d'un altre: vassall, soldat, obrer. *El capità agafà deu dels seus homes i avançà devers l'enemic.*”

En l'autor que ens ocupa i en Homer en podem trobar diversos testimonis:

(Tyr. fr.11W vv.4)

“...ἰθὺς δ' ἐς προμάχους ἀσπίδ' ἀνήρ ἐχέτω...”

“... que el soldat vagi amb el seu escut a primera fila...”

(Tyr. fr.11 W vv.33)

“...καὶ στέρνον στέρνωι πεπλημένος ἀνδρὶ μαχέσθω...”

“...i el pit amb el pit, lluiteu cos a cos amb un soldat...”

(Tyr. fr.12W vv.16)

“...ὄστις ἀνήρ διαβὰς ἐν προμάχοισι μένη...”

“...que un soldat es mantingui a la primera fila...”

(Hom. *Il.* III, 196)

“...αὐτὸς δὲ κτύλος ὧς ἐπιωλεῖται στίχας ἀνδρῶν...”

“...ell, obedient, recorre les fileres de soldats...”

En la lírica marcial de Tirteu, aquests *ἄνδρες* també queden classificats en dos grups segons la seva edat, com mostra molt clarament el passatge següent del fragment 10W de Tirteu (vv.20-24):

“...μὴ καταλείποντες φεύγετε, τοὺς γεραιούς,
αἰσχρὸν γὰρ δὴ τοῦτο, μετὰ προμάχοισι
πεσόντα
κεῖσθαι πρόσθε νέων ἄνδρα παλαιότερον,
ἤδη λευκὸν ἔχοντα κάρη πολιόν τε γένειον,
θυμὸν ἀποπνεῖοντ' ἄλκιμον ἐν κονίη...”

“... no fugiu deixant enrere els vells.
car és vergonyós que, caigut a l'avantguarda
hi romanguí davant dels joves el soldat més
vell,
que té ja la cabellera blanca i grisa la barba,
exhalant a la pols el seu ànim valerós...”

En aquest fragment no només es percep una certa diferenciació tàctica entre els vells i els joves (a partir de la qual podem treure la conclusió que el lloc dels vells en el camp de batalla era a la rereguarda i el dels joves a avantguarda, de la mateixa manera que els soldats romans d'època republicana posicionaven els seus joves (*hastati*) i els seus veterans (*triarii*)), sinó que també hi trobem certa implicació moral que tractarem a la segona part d'aquest estudi.

Finalment, un altre grup de mots que descriuen l'home guerrer en la lírica de Tirteu és la que es fa segons el seu armament. En primer lloc, s'ha d'observar que, tot i que la tradició hagi arribat al punt de comprendre què és un hoplita a partir del seu escut (*ἀσπίς*), Tirteu pren com a referència les armes ofensives, especialment la llança, per descriure els seus combatents. Aleshores, no és estrany que el mot més emprat per descriure un soldat sigui *αἰχμητής* (llancer) tal com es plasma en els següents passatges:

(Tyr. fr.5W, vv. 6)

“...αἰχμηταὶ πατέρων ἡμετέρων πατέρες.”

“... els llancers pares dels nostres pares:”

(Tyr., fr.19W, vv.13)

“...ἀ]γδράσιν αἰχμηταῖς ἐγγύθεν ἰσ[τάμενοι...”

“...dreçant-se davant dels llancers...”

Probablement aquests llancers que vol plasmar amb el mot *αἰχμητής* no siguin uns altres que aquells que han adoptat la tàctica hoplítica, caracteritzats per portar llança com a arma primària. Tanmateix, com que en el fragment 5W es refereix als combatents de la primera guerra messènica i tenim testimonis anteriors (Homer) que ja l'empren sense haver adoptat la falange, podem concloure que el mot era anterior i que es va reutilitzar per descriure també a aquests “nous soldats hoplítics”.

En aquesta composició hi prenen part un altre tipus de tropa que no forma part ni de la cavalleria (absent a Tirteu) ni de l'ampli cos militar d'infanteria pesada. Ens estem referint a la infanteria lleugera, els *γυμνομάχοι* o *γυμνήτες*³⁵, que, tot i no ser hoplites, es mencionen contraposats a ells, com es plasma en el següent passatge:

---

³⁵ Literalment “els que lluiten nus”. Tropa lleugera armada amb objectes llancívols que, en els fragments de Tirteu, es caracteritza per posicionar-se darrere d'uns escuts per llançar grans pedres als enemics.

(Tyr. fr.23a W, vv.14)

“...γ]υμνομάχοι προσθέ[ο]ντες ὑπ[...”

“... els d’infanteria lleugera, avançant...”

Però el passatge més rellevant on hi apareixen els d’infanteria lleugera és als últims versos del fragment 11W, on podem trobar un rastre arcaic del mot que després designarà els d’infanteria pesada:

(Tyr. fr.11W, vv.35-38)

“ὕμεῖς δ’, ὧ γυμνήτες, ὑπ’ ἀσπίδος ἄλλοθεν ἄλλος
πτώσσοντες μεγάλοις βάλλετε χερμαδίοις
δούρασί τε ξεστοῖσιν ἀκοντίζοντες ἐς αὐτούς,
τοῖσι πανόπλοισιν πλησίον ἰστάμενοι.”

“I vosaltres, infants lleugers, aquí i allà ajupits sota l’escut

llanceu-los grans pedres

i dispareu-los esmolats dards

posicionats amb els hoplites.”

No hem d’oblidar que en aquest moment el grup *ὄπλον/α* no ha estat encara especialitzat, i que, per tant, en aquest cas s’hauria d’entendre *τοῖσι πανόπλοισιν* com “aquells que van equipats amb la totalitat de les seves eines”.

Així doncs, es pot percebre un cert desordre en els temps de la Grècia arcaica per instaurar un nom unànime per al soldat-model, i que al segle VII aC, estem assistint a un moment important dintre de les evolucions militars que culminaran amb la instauració de la falange com a *corpus* militar principal, cosa que provocarà nombrosos intents per designar les seves parts.

Deixant de banda la dificultat de trobar un mot estàndard per descriure un soldat (llevat *d’ἀνὴρ*), la literatura ens mostra que amb el terme *φάλαγξ* succeí totalment al contrari que amb *ὀπλίης*. Tenim constància que la falange està present des dels testimonis antics (com el vers homèric que fa de títol d’aquest treball) fins als més tardans. Encara que el mot sigui el mateix, emperò, ens trobem en la mateixa situació que amb el grup *ὄπλον/α*, és a dir, que partim d’una base no especialitzada.

En els seus orígens, el mot descriuria un llarg i sòlid segment d’algun material, però no sabem de quina manera les formacions arcaïques i homèriques reproduïen aquesta metàfora.

A partir d'aquesta base, serà Xenofont a finals del segle V que transformarà aquest mot en un de plenament militar, tal com diu Echeverría³⁶ <<pouring new wine (the fourth-century tactical formation) into an old flask (the old term phalanx from the poetic tradition)>>.

És sorprenent que el terme *φάλαγξ* trigui tant de temps en ésser una paraula plenament militar. Al segle VaC, per aquesta raó, conviu amb d'altres mots, el més important d'ells *τάξις* (ordre de batalla) i els seus compostos.

En Homer i en els poetes arcaics acostuma a aparèixer en plural, i això ha portat als estudiosos de l'àrea militar grega a pensar que fins a l'època clàssica, *φάλαγγες* designava, no una línia interminable de soldats tots a l'uníson, sinó diverses unitats tàctiques menors, amples i denses.

En Tirteu, d'altra banda, hi trobem una vegada mencionades les falanges, però aquestes ja no seran escindides en diversos cossos separats sinó que en serà un de sol, com podem extreure de la implantació de la tàctica hoplítica amb la segona guerra messènica. Parlem, doncs, d'un cos militar molt ample, de diverses files de llarg, dividit metafòricament en tres ales (*κέρατα*), fet que donarà una lleugera mobilitat a la formació (tot i que no serà tan movable com les falanges separades homèriques³⁷). La naturalesa de la falange es pot veure en el següent passatge:

(Hom. *Il.* IV, 281-282)

“...ἔς πόλεμον πυκινὰ κίνοντο φάλαγγες
κυάνεαι, σάκεσίν τε καὶ ἔγχεσι πεφρικυῖαι.”

“... a la guerra es mouen les compactes falanges
fosques, aspres d'escuts i llançes.”

Podem concloure, doncs, que la falange del segle VII aC. era de formació tancada i llarga, amb una uniformitat d'equipament cada vegada més patent en les files de soldats, els quals, apartant-se de la tradició que seguien fins aleshores de cavalleria i de formacions minoritàries independents, lluiten *παρ' ἀλλήλοισι μένοντες* (Tyr. fr.11W, 15), en les paraules del mateix Tirteu. Tanmateix, no ens hem d'oblidar en aquesta conclusió que el soldat al que Tirteu exhorta no és un *ὀπλίτης*, sinó un *αἰχμητής* (filològicament parlant) que està cada vegada més implicat en la política com un “home d'estatus” i que el terme que es fa servir per a descriure la seva formació no és especialitzat, en l'àmbit militar, d'una disposició específica, sinó que és un terme general per descriure un grup de tropa.

---

³⁶ Echeverría (2012)

³⁷ Les quals probablement no es movien simultàniament, com es mostra en l'evidència que discerneix la primera (*Il.* XVI, 394, “πρώτας... φάλαγγας”) de la última (*Il.* IV, 254, “πυμάτας ... φάλαγγας.”)

2. TIRTEU I L'HOPLITA ARCAIC:

La segona part d'aquest estudi consisteix, en primer lloc, en intentar formar una idea plàstica de com es fornía un guerrer del segle VII aC. partint dels poetes Tirteu i Homer i, en segon lloc, descriure per quines motivacions es movien aquests hoplites i quines eren els seus motius per anar a la guerra i aconseguir guanyar-la.

2.1. Armament defensiu i ofensiu de l'integran de la falange

Un cop feta una introducció contextual sobre el poeta lacònic, el seu entorn i el tipus de persones a les que exhortava amb les seves *ἐμβατήρια*, descriurem l'hoplita, ja no en un sentit filològic, sinó d'una manera més tangible: l'armament que duia quan es va introduir la uniformització de les *ὄπλα*.

Per començar, ens basarem en un passatge del fragment 11W de Tirteu on, en forma d'exhortació militar com és natural, ens ofereix una idea general de l'equipament que vestien els *αἰχμηταί* al segle VII aC:

(Tyr. fr.11W, vv.21-34)

“ἀλλά τις εὖ διαβὰς μενέτω ποσὶν ἀμφοτέροισι
στηριχθεὶς ἐπὶ γῆς, χεῖλος ὁδοῦσι δακῶν,
μηρούς τε κνήμας τε κάτω καὶ στέρνα καὶ ὦμους
ἀσπίδος εὐρείης γαστρὶ καλυψάμενος·
δεξιτερῆι δ' ἐν χειρὶ τινασσέτω ὄβριμον ἔγχος,
κινείτω δὲ λόφον δεινὸν ὑπὲρ κεφαλῆς·
ἔρδων δ' ὄβριμα ἔργα διδασκέσθω πολεμίζειν,
μηδ' ἐκτὸς βελέων ἐστάτω ἀσπίδ' ἔχων,
ἀλλά τις ἐγγύς ἰὼν αὐτοσχεδὸν ἔγχει μακροῶ
ἢ ξίφει οὐτάζων δῆϊον ἄνδρ' ἐλέτω,
καὶ πόδα παρ ποδὶ θείσ καὶ ἐπ' ἀσπίδος ἀσπίδ' ἐρείσας,
ἐν δὲ λόφον τε λόφωι καὶ κυνέην κυνέηι
καὶ στέρνων στέρνωι πεπλημένος ἀνδρὶ μαχέσθω,
ἢ ξίφεος κώπην ἢ δόρυ μακρὸν ἔχων.”

“Doncs, que cadascú de vosaltres es planti amb els dos peus
 fixes sobre la terra, mossegant-se els llavis amb les dents,
 ocultant les cuixes i més avall les cames, el pit i les espatlles
 amb la panxa de l’ample escut:
 que a la dreta brandi la forta llança,
 i sobre el cap es mogui la terrible cimera:
 que aprengui a guerrejar fent importants gestes,
 i, tenint escut, que no es quedi fora de les javelines,
 doncs acostant-vos al cos a cos, ferint-lo amb la llarga pica
 o amb l’espasa, mateu un home enemic,
 i posant un peu al costat de l’altre i sostenint l’escut contra l’escut,
 la cimera contra la cimera i el casc contra el casc
 i el pit contra el pit, oferiu batalla cos a cos a un altre home,
 brandant el puny de l’espasa o la llarga llança ”

En aquest passatge, alhora de plasmar una lleugera descripció del material militar del llancer, ens brinda la possibilitat de veure en aquest passatge aquelles *πυκνὰὶ φάλαγγες* que trobàvem en Homer³⁸. No s’ha de perdre de vista que Tirteu pren com a pivot sobre el qual conformarà la seva poesia i per això trobem tants *loci similes* entre ells dos. Un exemple en podria ser el paral·lelisme tan evident que es produeix entre els versos 31-33 del fragment 11W de Tirteu (*cf. supra*) i el passatge de la Ilíada que s’exposa a continuació:

(Hom. *Il.* XIII, 130-131)

“...φράξαντες δόρυ δουρί, σάκος σάκει προθελύμνω·
 ἀσπίς ἄρ’ ἀσπίδ’ ἔρειδε, κόρυς κόρυν, ἀνέρα δ’ ἀνήρ·”

“... acostant-se la llança a la llança, l’escut a l’escut compacte:
 la rodella a l’ampla rodella, el casc al casc, al soldat el soldat:”

Aleshores hem de pensar, com hem dit, amb una formació tancada i densa, amb poc moviment i ericada de llances i d’escuts que cobreixen fins a les cuixes, amb poc moviment tàctic i amb moviment d’atac massiu.

³⁸ vid. Hom. *Il.* IV, 281

El primer que se'ns mostra en el passatge de Tirteu que abans hem mencionat³⁹ és l'escut hoplític per excel·lència, l'*ἀσπίς*. Ens el descriu ample (*εὐρείη*), de manera que cobreix des de les espatlles, almenys fins a les cuixes i amb un bombament cap enfora (*γαστριῖ*), com podem observar al vas que hi ha plasmat més avall.

Hi ha diverses disquisicions del estudiosos sobre si aquest tipus d'escut descrit pel mot *ἀσπίς* seria l'escut argiu que fou tan prolífic a les formacions clarament hoplítiques dels segles V i IV aC, és a dir, un escut de dimensions mitjanes, rodó per tots els costats i bombat cap enfora. Un argument per pensar que no estaria descrivint aquest tipus d'escut és el fet que cobreixi "més avall les cames" (*κνήμας τε κάτω*). Tanmateix, hi ha evidències que poden contrarestar aquesta tendència a l'escepticisme: La primera és el fet que a les fonts antigues i en el mateix Homer⁴⁰ l'*ἀσπίς* està descrit moltes vegades com a *εὐκύκλος* ("ben arrodonit") i fins i tot el trobem en aquest estat en Tirteu:

(Tyr. fr.19W, vv.15)

"...ἀσπίδας εὐκύκλους ἀσπίσι..."

"...els escuts ben arrodonits a l'escut..."

La segona evidència és al voltant de *κνήμας τε κάτω* i és més subjectiva: si cobreix les cames avall, pot estar referint-se no a que l'escut amb la seva morfologia cobreixi les cames (cosa que li donaria un aspecte llarg, no ample) sinó que sigui un gest que els guerrers fessin amb l'escut per cobrir-se la part de baix de les cames dels atacs dels enemics.

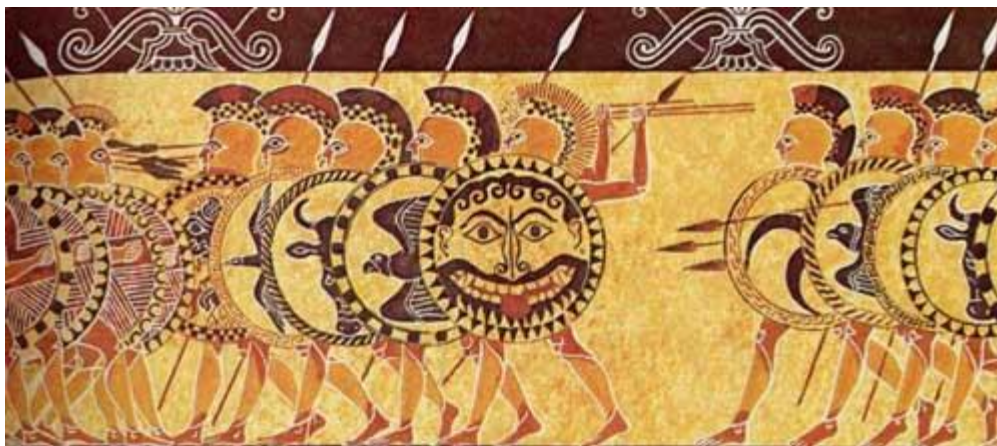
El *σάκος* homèric (que probablement responia en alguna part a aquesta morfologia més llarga que ampla) ha quedat en desús i s'ha substituït per l'escut rodó, més manejable i més dinàmic a l'hora de formar una falange.

---

³⁹ Tyr. fr. 11W, vv. 21-34

⁴⁰ Hom. *Il.* XIII, 715; V, 453; V, 797; XII, 426; XIV, 428;

Detall del vas de Chigi. ca. VII saec. Museo Nazionale Etrusco

https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Hoplites_in_ancient_Greek_pottery#/media/File:Detail_from_the_Chigi-vase.jpg

En segon lloc, Tirteu anomena la llança, el *ὄπλον* ofensiu principal que caracteritza un hoplita. En la poesia marcial de Tirteu es presenta un problema terminològic important, ja que per a la llança existeixen quatre termes definidors (tot i que el tercer sigui minoritari): *ἔγχος*, *δόρυ*, *μελία* i *αἰχμή* (amagat al mot *αἰχμητής*). Tots quatre semblen conviure en relativa harmonia en els fragments, però queda a l'aire si es refereixen al mateix tipus de llança. Els dos primers es descriuen normalment de forma llarga:

(Tyr. fr.11W, vv. 29)

“...ἀλλά τις ἐγγὺς ἰὼν αὐτοσχεδὸν ἔγχει μακρῶι...”

“doncs, acostant-se a cos a cos amb la llarga pica...”

(Hom. *Il.* V, 45)

“...τὸν μὲν ἄρ’ Ἴδομενεὺς δουρικλυτὸς ἔγχει μακρῶ...”

“...a ell, Idomeneu, conegut per la seva llança, amb la llarga pica...”

(Tyr. fr.11W, vv.34)

“...ἢ ξίφεος κώπην ἢ δόρυ μακρὸν ἔχων.”

“...brandant el puny de l’espasa o la llarga llança.”

(Hom. *Il.* V, 297)

“Αἰνείας δ’ ἀπόρουσε σὺν ἀσπίδι δουρί τε μακρῶ...”

“Enees va sortir ràpidament amb l’escut i la llarga llança...”

Μελία, d'altra banda, significa “freixe” per si mateix i amb això ens facilita el material de què estaven fetes aquestes llances:

(Hom. *Il.* XII, 161-162)

“...ὁ δ' ἀνέσχετο δῖος Ἀχιλλεὺς | Πηλιάδα μελίην·”

“... i el divinal Pèlida Aquil·les va alçar la llança de freixe:”

(Tyr. fr.19W, vv.9)

“...ἀνδροφόνους μελίας χερσὶν ἀν]ασχόμενοι.”

“...alçant a les mans les llances de freixe matadora d'homes:”

Per acabar, s'ha de fer esment al mot *αἰχμή* i al seu derivat *αἰχμητής*. En un origen, designaria només la punta de bronze que tenien les llances, ús que podem trobar en Homer, però per formar el nom d'agent probablement es va ocasionar una metonímia i va designar el que portava la llança en conjunt, com podem veure en els següents passatges:

(Hom. *Il.* XVI 315-316)

“περὶ δ' ἔγχεος αἰχμῆ | νεῦρα διεσχίσθη·”

“La punta de la pica va tallar en dos els tendons:”

(Hom. *Il.* II, 543)

“...αἰχμηταὶ μεμαῶτες ὀρεκτῆσιν μελίησι...”

“...els llancers, amb les allargades llances de freixe...”

Tanmateix, siguin o no siguin la mateixa llança, hem de tenir en compte que Tirteu, i encara més Homer, es troben encara en un període on l'exèrcit, o més aviat les paraules militars, no s'havien especialitzat, i això, a part d'una varietat molt rica de mots corrents aplicats a l'exèrcit, comporta que per al mateix element hi hagi diferents termes. Aleshores, podem concloure sobre la llança que *ἔγχος*, *δόρυ*, *μελία* i *αἰχμή* no són altra cosa que diferents cares de la mateix moneda que descriuen cadascuna un tret particular diferent d'aquesta asta de fusta.

Detall del crater d'Euritos. ca. 600 aC. Musée du Louvre

https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Hoplites_in_ancient_Greek_pottery#/media/File:Eurytios_Krater_Louvre_E635_n5.jpg

Tant a la primera representació com en la segona podem visualitzar que des dels seus inicis el casc de tipus corinti s'ha imposat a la tècnica hoplítica. Consistia en un casc tancat de bronze, amb una obertura que s'estenia des dels ulls fins la barbata, deixant a banda i banda una porció de bronze en forma de galtera. El seu element més important, tanmateix, és la cimera de crinera de cavall, que es movia segons ho feia el combatent. La cimera està tractada en els poemes èpics (i de retruc en Tirteu) com una representació de l'ardor guerrer exemplar, la *θοῦρις ἀλκή*. Aleshores, no és estrany que en els fragments de Tirteu, la cimera es caracteritzi per ser *δεινή*, terrible, és a dir, un senyal terrible per als enemics perquè seran derrotats amb l'ardor guerrer dels espartans que el *λόφον* representa⁴¹.

També podem seguir la pista en els fragments de Tirteu a la cuirassa pròpia d'aquest tipus de guerrers, el *θώραξ*. Partint dels testimonis iconogràfics que conservem de l'època (*cf. supra*), sabem que es tracta d'una cuirassa de bronze que ofereix una protecció pectoral completa, com podem percebre del següent vers:

(Tyr. fr.19W, vv.17)

“...θώρακε]ς δ' ἀνδρῶν στήθεσιν ἀμ[φι...”

“...les cuirasses al voltant del pit dels homes...”

⁴¹ vid. Tyr. fr.11W, vv.26

Tot i així, no conservem cap al·lusió tirtàica a les gamberes (que ja estaven presents en època homèrica) que seran al segle V aC. una part de l'uniforme hoplític establert. D'una banda, podem considerar que, si tenim testimonis de gamberes abans i després de Tirteu, s'ha de sobreentendre que els αἰχμηταί en portin, però d'altra banda, si portessin κνημίδης, no s'haurien de cobrir κνήμας τε κάτω⁴² amb l'escut. Tanmateix, no m'aturaré a fer un estudi ampli sobre aquesta qüestió i procediré al següent punt.

2.2. La moral hoplítica en els fragments de Tirteu: La col·lectivitat militar

Per entendre les raons per les quals un ciutadà entrava al cos regular de l'exèrcit, s'ha d'investigar en quina situació social, política i militar es trobaven. Com s'ha explicat extensament a l'apartat 2.2.3, ens referim a un clima d'absoluta inestabilitat: socialment s'esdevenen les revoltes ilotes per una mala gestió del repartiment territorial i per tractaments injustos (que portaran a una ampliació del cos cívic), políticament s'introdueix la Gran Retra, provocadora de malestar social i revoltes per part dels aristòcrates, partidaris d'una configuració tradicional i, militarment, la introducció de la tàctica de la falange (molt connectada amb l'ampliació del cos cívic) i de la uniformització de les ὄπλα militars.

Com s'ha dit, la solució va ser conquerir Messènia d'una vegada per totes⁴³ i per fer això necessitaven un exèrcit que no estigués desavingut. Per això, va entrar en acció Tirteu amb la seva poesia.

Aquest poeta elegíac serà l'hereu d'un sistema tradicional que beu d'un sistema de virtuts (ἀρηται) aristocràtiques, basades en la puixança de les classes dirigents, però no hem d'oblidar que sobre ell cau el pes d'un canvi revolucionari impulsat per les exigències històriques, la creació d'un nou ideal cívic, més obert a tots el ciutadans, que portarà al sorgiment de noves ἀρηται contraposades al sistema tradicional. La formació de la falange necessitava el recolzament dels joves aristòcrates entrenats des de petits per a la guerra, però també necessitava ampliar el cos cívic (i en segona instància el militar) amb aquells que, tot i no estar entrenats des de la infantesa en la guerra, es podien pagar una panòplia, amb la finalitat d'enfrontar-se a les exigències militars que es requerien des de la derrota d'Hisies. Eren, doncs, les virtuts d'aquests nous soldats que havien d'emergir d'un nou ideal cívic, essent-ne Tirteu el seu πρώτος εὑρετής. Per tant, s'ha de tenir en compte que la poesia de Tirteu té forma antiga però els seus ideals són totalment nous.

---

⁴² vid. Tyrt. fr.11W, vv.21-34

⁴³ Ja que en època de Teopomp, és a dir, la primera guerra messènica, no es va conquerir tot el territori de Messènia, sinó la part est.

Un soldat espartà en aquestes condicions, encara que sigui un nou ciutadà, anirà a la guerra no només per la seva pàtria, com el poeta elegíac exhorta a fer, sinó que, en primera instància, actuarà per defensar allò que és seu a través del sentiment patriòtic. Aleshores, si el benestar personal depenia de la pàtria, és normal que entri en escena un sentiment patriòtic com els que trobem en els següents passatges:

(Tyrt. fr.10W vv.1-2)

“τεθνάμεναι γὰρ καλὸν ἐνὶ προμάχοισι πεσόντα

ἄνδρ’ ἀγαθὸν περὶ ἧὶ πατρίδι μαρνάμενον·”

“Car és bonic que un bon guerrer mori, caient

a l’avantguarda, lluitant per la seva pàtria:”

Així doncs, aquest *dulce et decorum est pro patria mori* està influït majoritàriament per un desig de conservar els béns personals, tal com diu Yvon Garlan⁴⁴: << *in un clima di estrema tensione, il sentimento patriottico si identifica allora pienamente, nel cuore dei cittadini, con l'immediata salvaguardia della loro persona, della loro famiglia, della loro posizione, sociale e dei loro beni.* >>

Considerant això, doncs, podem veure que l’ideal homèric de la recerca del κλέος individual queda restringit a un desig de conservar els bens personals. Tanmateix, en el poeta lacònic que ens ocupa, aquest κλέος hi té un paper important, com es percep en el següent passatge:

(Tyrt. fr.12W vv.23-34)

“...αὐτὸς δ’ ἐν προμάχοισι πεσὼν φίλον ὄλεσε θυμόν,

ἄστν τε καὶ λαοὺς καὶ πατέρ’ εὐκλεΐσας...”

“... i ell, caient l’avantguarda, fineix el seu esperit,

donant renom a la ciutat, al poble i al seu pare...”

Siguin per benefici personal o no les raons per les quals un guerrer entrava a l’exèrcit (a part de considerar que era un dret que exercien els ciutadans), se’ns mostra a la poesia un clar desig de glòria, però ja no personal, sinó col·lectiva, com podem veure en l’enfocament de ἄστν i de λαοὺς al principi del vers, just abans de πατέρ’.

La falange, en aquest punt, provocarà un canvi radical en la visió tradicional del κλέος: ja no serà l’element principal en el camp de batalla aquell cos reduït d’aristòcrates independents que busquen per a ells mateixos la glòria i el benefici, o almenys no seran majoritaris, sinó que això canviarà a una

---

⁴⁴ a Vernant (1991)

situació més col·lectiva. La glòria no només ateny, doncs, al conjunt de soldats que participen a les batalles, sinó que també s'estendrà a tota la comunitat civil espartana tal com ho mostra aquest passatge:

(Tyrt. fr.12W, vv.15-16)

“ξυνὸν δ’ ἐσθλὸν τοῦτο πόληϊ τε παντί τε δήμῳ
ὅστις ἀνὴρ διαβάς ἐν προμάχοισι μένη,...”

“I és un premi comú a tota la ciutat i tot a el poble
que un home amb les cames obertes aguantant a l'avantguarda...”

El fet d'arreglar-se espatlla contra espatlla, tots iguals com si fossin segments d'una cadena, porta a un destí comú, a un mateix objectiu de la mateixa falange, com si cada soldat fos una escama d'un ésser més gran amb voluntat pròpia. L'ἀριστεία individual no hi tindrà cabuda, ja que aquesta passarà a ser dels capitosts de l'exèrcit, quedant el conjunt de combatents dividit en dues parts: els combatents i els capitosts.

En un clima de tanta tensió interna com és el segle VII aC, no sorprèn que Tirteu faci èmfasi en el fet de seguir sense dubtar els comandants de l'exèrcit, com podem percebre a partir del següent passatge:

(Tyrt. fr.19W vv.10-12)

“...]δ’ ἀθανάτοισι θεοῖς ἐπὶ πάντ[α τρέποντες
...]ατερμ...τη πεισόμεθ’ ἡγεμ[ό
ἀλλ’ εὐθὺς σύμπαντες ἀλοιησέο[μεν...”

“...i deixant-ho tot als déus immortals
sense vacil·lar obirem els comand[am
sinó que just tots lluitarem...”

L'origen d'aquest ἡγεμών el trobem a la poesia homèrica, en tots els capitosts que varen anar a Troia amb els seus exèrcits per causa d'Hel·lena. Només a ells els està reservada la ἀριστεία individual, però aquesta passarà a través de l'exèrcit, és a dir, que amb l'exèrcit, que és col·lectiu, rebran un bon renom com si haguessin fet una ἀριστεία individual. Tanmateix, no és gens clar si aquest patró es pot aplicar a la segona guerra messènica, ja que no és una guerra ordinària sinó per necessitat. No són els comandants que, a fi de tenir els exèrcits actius per produir beneficis territorials, van a la guerra amb els seus homes, sinó una ciutat que es veu colpida per unes revoltes externes i internes i que actua en reacció a elles. Així doncs, el κλέος del comandant queda sotmès a l'anar i venir de la necessitat.

Hem parlat de com aconsegueix el comandant de les falanges el seu renom però, tenint en compte que no és als dirigents sinó els homes que Tirteu exhorta, fóra bo reflexionar més extensament sobre l'actuació dels soldats estàndard de l'exèrcit espartà del segle VII aC.

En primer lloc, hem de centrar-nos en un dels mot amb més càrrega moral de tot el context elegíac-èpic: *αἰδός*. Aquest mot representa la vergonya, la ignomínia i la càrrega de culpabilitat en el cas que un guerrer no actuï segons els límits morals de l'exèrcit. En el context de Tirteu, es perceben dissidències entre els soldats més experimentats (que col·laboren favorablement amb el model hoplític) i els més joves, que tenen tendència a desertar. Segurament aquests serien els efectes secundaris de la implantació de la tàctica hoplítica per dues raons:

- Perquè, essent la tàctica hoplítica un tipus de formació nou i diferent amb l'anterior, els integrants no es sentirien còmodes, passant de la incomoditat al dubte de l'efectivitat d'aquesta i finalment a la por, que provocaria, en darrer lloc, la deserció dels soldats menys experimentats.
- Perquè la tàctica hoplítica va requerir un cos de ciutadans més gran en el qual no eren suficients aquells aristòcrates entrenats per a la guerra. Això formaria un exèrcit majoritàriament novell, amb un reducte de veterans i joves entrenats i, com que aquests nous ciutadans no estaven preparats per a la guerra, desertarien davant del perill no anteriorment experimentat.

El que ens aporta aquesta breu explicació és que, per arribar a una solució per a la situació de constants desercions a l'exèrcit⁴⁵, Tirteu havia de jugar (o modificar) la carta de *l'αἰδος*. Consistia en una vergonya personal, un deshonor per no haver complert amb el servei militar i per haver abandonat els companys en el camp de batalla que portava a conseqüències no només morals, sinó també socials. Es posa el punt de mira en la deserció no sense una raó pràctica: la falange era una formació més ampla que llarga i això suposa que no tingués gaires rengles de profunditat. Si en aquesta poca profunditat hi ha desertors, la falange es trenca i pot ser encerclada molt fàcilment i massacrada. Vist això, no va desencaminada la metàfora que fa servir Prato⁴⁶ quan descriu la falange: un hoplita serà com un segment d'una cadena: si tots aguanten igualment, la cadena resisteix, però si un cedeix, tota la cadena

---

⁴⁵ Que la realitat fos així es pot percebre en les constants exhortacions a no fugir (Tyrt. fr.10W vv.12 ; Tyrt. fr.12W vv.17; Tyrt. fr.10W vv.20; Tyrt. fr.12W vv.44) i a quedar-se quiet a la formació (Tyrt. fr.10W vv.31; Tyrt. fr.11W vv.11-13; Tyrt. fr.11W vv.21-22; Tyrt. fr.12W vv.15-16;) que són paleses en els fragments del poeta lacònic.

⁴⁶ Prato (1986)

es trenca. Tanta importància té *αἰδός* en l'Esparta del segle VII aC que, en el cas que es sobrepassés i es produís una fugida, succeiria el següent:

(Tyr. fr.10W, vv.3-10)

“τὴν δ’ αὐτοῦ προλιπόντα πόλιν καὶ πίονας ἀγροὺς
πτωχεύειν πάντων ἔστ’ ἀνηρότατον,
πλαζόμενον σὺν μητρὶ φίλῃ καὶ πατρὶ γέροντι
παισί τε σὺν μικροῖς κουριδίῃ τ’ ἀλόχῳ.
ἐχθρὸς μὲν γὰρ τοῖσι μετέσσειται οὐς κεν ἴκηται,
χρημοσύνη τ’ εἰκῶν καὶ στυγερῆι πενίῃ,
αἰσχύνει τε γένος, κατὰ δ’ ἀγλαὸν εἶδος ἐλέγχει,
πᾶσα δ’ ἀτιμίη καὶ κακότης ἔπεται.”

“I viure com un pidolaire, abandonant la ciutat i els fèrtils camps⁴⁷

és la cosa més penosa de totes,
errant amb l'estimada mare i amb el vell pare
i amb els fills petits i l'esposa legítima.
Car serà objecte d'odi per a aquells als quals arribi
i, sotmetent-se a la necessitat i a l'horrible pobresa,
avergonyeix el seu llinatge i deshonra el seu noble rostre,
i el segueix tota la infàmia i tota la maldat.

D'aquest fragment se'n pot desprendre que la vergonya o deshonor (*αἰδός*) que portava la fugida no era només moral, sinó que aquell que desertava era legalment expropiat dels seus béns i expulsat de la ciutat amb tota la seva família.

Fóra bo deturar-se en els versos 3 (*πλαζόμενον σὺν μητρὶ φίλῃ καὶ πατρὶ γέροντι*) i 9 (*αἰσχύνει τε γένος, κατὰ δ’ ἀγλαὸν εἶδος ἐλέγχει*), car en aquests s'introdueix una variant de l'*αἰδός* que s'ha de tenir en compte. No s'ha de passar per alt la figura del pare a la societat grega arcaica. La unió social bàsica i

---

⁴⁷ Aquest adjectiu que acompanya a *ἀγροὺς* s'hauria d'entendre de la mateixa manera que el vers 3 del fr.5W de Tirteu (*ἀγαθὸν μὲν ἀροῦν, ἀγαθὸν δὲ φυτεύειν*), és a dir, una consideració molt gran pels camps perquè probablement es patia escassetat de blat i mal repartiment de terres.

en la que es fonamenta la ciutat és la família i per sobre d'ella, el pare. A ell es devia la vida del fill i era una figura quasi de veneració, i això es sustentava en el fet que s'entenia la vida del fill com una continuació de la vida del pare. Si aquest jove desertava, a part de provocar-se una gran ruïna, deshonrava el seu llinatge i feia que quedés com una família reprobable i mal vista. Per aquest mateix fet, a l'antiga Grècia es veia amb molts mals ulls⁴⁸ que un fill anés en contra del seu pare o que el contradigués, perquè en el fons, el fill estava sotmès la potestat del pare.

Finalment, seria possible afirmar que l'*αἰδός*, porta a fer coses que són una vergonya i un deshonor (*αἰσχρά*) i que tenen conseqüències i que, per resumir, ens podríem acollir a les mateixes paraules de Tirteu:

(Tyr. fr.11W, vv.15-16)

“...οὐδεὶς ἄν ποτε ταῦτα λέγων ἀνύσειεν ἕκαστα,
ὅσσ', ἦν αἰσχρὰ μάθηι, γίνεται ἀνδρὶ κακά.”

“...ningú podria relatar totes aquestes desgràcies
que li succeeixen a un home quan incuba coses deshonroses:”

A tot això s'hi suma el *μίασμα*, la taca que es produeix en el nom i el llinatge del guerrer que deserta. Aquesta és la que realment *αἰσχύνει τε γένος*, no només al que la produeix.

A l'Època arcaica grega estem assistint a un procés de canvi moral, com afirma Dodds en el seu estudi⁴⁹. Partim d'una època homèrica que es caracteritza per la vergonya de deshonrar el llinatge, cosa que provoca un *κλέος* immortal. En l'època que ens ocupa no ha desaparegut aquest tipus de pudor sinó que s'ha substituït per la por de caure en un error o una taca provocada pels déus sobre una persona o sobre els seus pares. Així doncs, la taca que provocaria, si no ha estat expiada, la pagaran els fills del que l'ha comès i això porta, d'una banda al temor del pare per no arruïnar els seus fills econòmicament i socialment i d'altra el temor dels fills de ser colpits per una taca provinent dels seus avantpassats. Això provocarà una transició d'una cultura homèrica de la vergonya del deshonor a una de culpabilitat on la por a ser tacat és molt patent⁴⁹.

No falten testimonis en d'altres autors antics del traspàs del *μίασμα* de pares a fills. Dos exemples en són els següents passatges:

---

⁴⁸ Almenys fins al segle V, època de la sofística on, segons la representació que en fa Aistòfanes als *Núvols*, els fills, educats d'una nova forma revolucionària (la dels sofistes) desobeïen i contradieien els pares.

⁴⁹ Dodds (1997)

(Sol. fr.13W, vv.31-32)

“...ἀνάιτιοι ἔργα τίνουσιν

ἢ παῖδες τούτων ἢ γένος ἐξοπίσω.”

“...essent-ne innocents paguen els mals fets
o els seus fills o la descendència llunyana.”

(Thgn. vv.734-735)

“...μηδ’ ἔτ’ ὀπίσσω

πατρὸς ἀτασθαλῖαι παισὶ γένοιντο κακόν.”

“...i que les maldats

del pare no fossin un mal per als fills:”

Així doncs, així seria la manera en què un soldat espartà del segle VII aC. deshonrava el seu llinatge si desertava o si era mort per darrere com en el següent passatge:

(Tyr. fr.11W, vv. 19-20)

“αἰσχρὸς δ’ ἐστὶ νέκυς κατακείμενος ἐν κονίησι

νῶτον ὀπισθ’ αἰχμητὶ δουρὸς ἐληλάμενος.”

“I és vergonyós un cadàver que jau a la pols

amb l’espatlla travessada per la punta d’una llança.”

Amb aquesta promesa d’una vida de ruïnes per als que abandonin l’exèrcit, Tirteu busca formar una imatge no només dolenta, sinó nociva de les conseqüències a les que pot portar *αἰδός*.

A part de la ruïna personal, un guerrer que fugia propiciava una realitat molt més cruenta. Com s’ha dit abans, el cos de militars de Tirteu queda dividit en dos: els joves i els veterans. Si un jove, experimentat o no, abandonava el camp de batalla estant a l’avantguarda (*ἐνὶ προμάχοισι*), no només es buscava per a ell mateix la ruïna, sinó que trencava la falange i això portava que els vells veterans, que estaven posicionats a la rereguarda, haguessin d’enfrontar-se a l’avantguarda enemiga, cosa que era un deshonor (*αἰδός*).

Aquesta disposició torna a portar al κλέος dels guerrers: En primer lloc, la posició dels hoplites en l’ordre de batalla correspon a les forces de cadascú, ja que els joves són els que tenen més agilitat física (però alhora la majoria és inexperta i per això fugen). Tanmateix aquesta posició es pot entendre d’una

altra manera: com que no han tingut la possibilitat de guanyar κλέος, són posicionats a primera fila per a que en guanyin, mentre que els vells veterans, com que ja en tenen i en són experts, són posicionats a la rereguarda. Per això és αἰδός que un veterà mori, ple de κλέος, a l'avantguarda, lloc que, per la seva importància i perillositat, estava reservat als joves.

El lloc d'avantguarda, aleshores, seria perillós però alhora portador de glòria perquè no tots els soldats tenen suficient valor com per resistir-hi. Aquest fet, que ja trobem en Homer, passarà a ser un lloc honorífic en la tradició clàssica i en els exèrcits del llarg de la història, tal com veiem, per exemple, en el següent passatge de l'*Amadís de Gaula* de Garci Rodríguez de Montalvo⁵⁰:

“Y rogó al rey Lisuarte que toviessa por bien que él levasse la delantera, y assí se fizo; ahunque él más quisiera llevarla a su cargo [...] pero otorgólo por le dar aquella honra...”

Per aquesta raó en els poemes de Tirteu es pot veure com un guerrer guanya honra (κλέος) sense caure en l'αἰδός d'abandonar els companys sigui quin sigui el resultat al que arribi: si sobreviu, com veurem a continuació, tota la ciutat li fa honors, però si mor combatent, ferit per davant, és a dir, no fugint, aconseguix per al seu llinatge i al seu nom una glòria immortal:

(Tyr. fr.12W, vv.23-43)

“αὐτὸς δ’ ἐν προμάχοισι πεσὼν φίλον ὤλεσε θυμόν,
ἄστῦ τε καὶ λαοὺς καὶ πατέρ’ εὐκλεῖσας,
καὶ διὰ θώρηκος πρόσθεν ἐληλάμενος.
τὸν δ’ ὀλοφύρονται μὲν ὁμῶς νέοι ἠδὲ γέροντες,
ἀργαλέωι δὲ πόθωι πᾶσα κέκηδε πόλις,
καὶ τύμβος καὶ παῖδες ἐν ἀνθρώποις ἀρίσημοι
καὶ παίδων παῖδες καὶ γένος ἐξοπῖσω·
οὐδέ ποτε κλέος ἐσθλὸν ἀπόλλυται οὐδ’ ὄνομ’ αὐτοῦ,
ἀλλ’ ὑπὸ γῆς περ ἐὼν γίνεται ἀθάνατος,
ὄντιν’ ἀριστεύοντα μένοντά τε μαρνάμενόν τε
γῆς πέρι καὶ παίδων θοῦρος Ἴαρης ὀλέσει.
εἰ δὲ φύγηι μὲν κῆρα ταηλεγέος θανάτιοι,
νικήσας δ’ αἰχμῆς ἀγλαὸν εὔχος ἔληι,

---

⁵⁰ IV, 106

πάντες μιν τιμῶσιν, ὁμῶς νέοι ἠδὲ παλαιοί,
πολλὰ δὲ τερπνὰ παθῶν ἔρχεται εἰς Αἴδην,
γηράσκων δ' ἄστοῖσι μεταπρέπει, οὐδέ τις αὐτὸν
βλάπτειν οὔτ' αἰδοῦς οὔτε δίκης ἐθέλει,
πάντες δ' ἐν θάκοισιν ὁμῶς νέοι οἳ τε κατ' αὐτὸν
εἴκουσ' ἐκ χώρας οἳ τε παλαιότεροι.”

“I aquest, caient a l'avantguarda, perd la vida,
donant glòria a la ciutat, al poble i al seu pare,
ferit per davant a través de la cuirassa
moltes vegades i a través del pit i de l'escut bombat.
De la mateixa manera el ploren els joves i els vells ,
i tota la ciutat es plany amb una llarga tristesa
i la seva tomba i els seus fills són els més notables d'entre els homes,
i també els fills dels seus fills i el seu llinatge futur:
mai la seva glòria ni el seu bon nom es perden,
sinó que sota terra esdevé immortal,
aquest al qual, essent el millor, estant ferm i lluitant
per la seva terra i els seus fills, l'impetuós Ares mata.
I si defuig la Ker de la mort, portadora de llarg dolor,
vencedor, pren glòria la brillant llança,
tots l'honoren, igualment els joves que els vells,
i arriba a l'Hades havent passat moltes alegries,
i quan es fa vell, es distingeix entre els ciutadans, i ningú
gosa tractar-lo sense respecte o justícia,
i tots, igualment els joves i els de la seva edat,
li cedeixen el lloc, i també els més vells.
Que tot home intenti arribar al cim d'aquesta virtut
no oblidant-se de la guerra.”

Això relaciona l'heroi col·lectiu tirtaic (la nova falange hoplítica) amb l'heroi homèric, ja que el κλέος que aconseguiran i la seva transmissió són similars: el κλέος que aconseguen l'un i l'altre tipus d'heroi serà transmès per un poeta i, mori o no en el camp de batalla, la seva ciutat d'origen el lloarà i, en alguns casos, li instituirà un culte oficial.

Tanmateix, el κλέος serà transmès d'una manera diferent: el poeta homèric narra una tradició anterior, sense formar part en persona dels esdeveniments que narra, mentre que Tirteu probablement hi seria present, exhortant els soldats mentre lluiten amb les seves elegies.

Amb la poesia marcial de Tirteu, hem de tenir en compte que estem assistint a un canvi de moral, a una creació d'un ideal cívic nou, i això també afecta la virtut i la glòria que rebrà aquest nou ideal. La major part del que en Homer serà d'un sol home, l'heroi, Tirteu ho col·lectivitzarà, configurant tots aquests termes de pensament grec a una comunitat gran de guerrers no necessàriament aristocràtica. Per això, Tirteu lloa tota la falange com a unitat, però es detura a fer una exhortació individual de cada part d'ella, ja que, com hem dit, cada hoplita és com el segment d'una cadena. Així doncs, tot i que ell faci una descripció de la glòria personal que assolirà cada soldat que no deserti, en realitat està descrivint una glòria comunitària, de tota la falange.

El mateix passarà amb l'ἀρετή. Aquest mot significa la virtut del combatent en general, un codi moral que ha de tenir el soldat per assolir el κλέος, però, alhora, un tipus de valor. Aquesta virtut pot manifestar-se de dues maneres:

- Quan el mot es presenta sense cap mot que l'acompanyi, normalment es refereix a la virtut guerrera, aquella que tenien els herois homèrics que els permetia fer grans gestes. Podria ser entès de la mateixa manera que avui en dia s'entén el terme *honor*.
- Quan va modificada per algun element, s'entén que és la virtut d'una cosa en especial, com per exemple *ποδῶν ἀρετή*.

Aquests dos nivells, almenys segons el que ens mostra el fr.12W de Tirteu, no estan del tot coordinats, sinó que més aviat estan subordinats:

(Tyr. fr.12W, vv.1-14)

“οὐτ’ ἄν μνησαίμην οὐτ’ ἐν λόγῳ ἀνδρα
τιθείην
οὔτε ποδῶν ἀρετῆς οὔτε παλαιμοσύνης,
οὐδ’ εἰ Κυκλώπων μὲν ἔχοι μέγεθος τε βίην
τε,
νικώη δὲ θεῶν Θρηϊκίον Βορέην,
οὐδ’ εἰ Τιθωνοῖο φυὴν χαριέστερος εἶη,
πλουτοίη δὲ Μίδεω καὶ Κινύρεω μάλιον,
οὐδ’ εἰ Τανταλίδεω Πέλοπος βασιλεύτερος
εἶη,
γλῶσσαν δ’ Ἀδρήστου μειλιχόγηρυν ἔχοι,
οὐδ’ εἰ πᾶσαν ἔχοι δόξαν πλὴν θούριδος
ἀλκῆς·
οὐ γὰρ ἀνὴρ ἀγαθὸς γίνεται ἐν πολέμῳ
εἰ μὴ τετλαίη μὲν ὄρων φόνον αἱματόεντα,
καὶ δηίων ὀρέγοιτ’ ἐγγύθεν ἰστάμενος.
ἢδ’ ἀρετῆ, τὸδ’ ἄεθλον ἐν ἀνθρώποισιν
ἄριστον
κάλλιστόν τε φέρειν γίνεται ἀνδρὶ νέῳ.”

“No em podria recordar ni anomenar un home
ni virtuos de peus ni de l’art de la lluita
encara que tingués l’estatura i la força dels
Ciclops
ni que vencés corrent al Traci Bòrees,
o fos més venust de cos que Titonos,
o més ric que Mides i que Ciníres
ni que fos més poderós que Pèlops fill de
Tàntal
o que tingués la llengua de mel d’Adrast
ni que tingués tota la bona reputació excepte
ell valor guerrer.
Car no esdevé bo un home a la guerra
si no pot suportar veure la matança
sanguinària
i ataca a l’enemic apropant-se-li.
Aquesta és la virtut, aquest és el millor premi
per als homes
i esdevé el més bell d’aconseguir per a un
jove”

Aleshores, l’*ἀρετή* de la que fan gala els herois homèrics es divideix en dos tipus quan es modela per a una comunitat més heterogènia de guerrers. Aquest fragment va encapçalat per les virtuts “inferiors” que s’introdueixen mitjançant personatges mítics (Ciclops, Bòrees, Titonos, Mides, Ciníres, Pèlops, Adrast), però totes aquestes queden en un segon pla si hi actua la virtut en singular, que va lligada intrínsecament amb el valor guerrer, la *θοῦρις ἀλκή*.

Considerant com es tracta la virtut amb els mites del fragment, es pot veure una manera d’identificació amb un passat mític gloriós. Tot i que en les “virtuts inferiors” un humà no pot equiparar-se a un déu o a un heroi⁵¹, mitjançant la virtut guerrera (que passa a través de la *θοῦρις ἀλκή*) és possible perquè es fa ús del mateix tipus de valor que els herois empraren en el seu temps.

⁵¹ Interpretat a partir del primer vers (*οὐτ’ ἄν μνησαίμην οὐτ’ ἐν λόγῳ ἀνδρα τιθείην*)

Així doncs, podem veure que l'hoplita seria com un primer emmirallament de l'heroi homèric, ja que, tot i que el capitost (entès com el successor de l'heroi) sigui caracteritzat pel κλέος que guanya, la/les virtut/s que ha/n provocat aquesta glòria correspon/en a cadascun dels guerrers que formen la falange.

Amb la prometença de ser igual que els herois èpics si tenen valor guerrer (de fet, no només s'equiparen en ἀρετή i en θοῶρις ἀλκή, sinó també en el fet que les gests d'ambdós són cantades per un poeta), Tirteu fa una exhortació als guerrers espartans molt diferent de la que mostra al fr.10 (*vid.supra*), ja que aquella era negativa, perquè mostrava la ruïna que esperava als desertors, i aquesta positiva, perquè promet als guerrers ésser iguals en virtut que els personatges dels mites que tantes vegades han escoltat.

Partint del vers 33 del fr.12W de Tirteu (ὄντιν' ἀριστεύοντα μένοντά τε μαρνάμενόν τε), es pot intuir també un altre terme que està molt relacionat amb el món heròic, l'ἀριστεία, és a dir, l'excel·lència del guerrer envers dels altres. La diferència sobre el món homèric en aquest cas raurà en el tipus de combatent que la duu a terme i en com la duu a terme. Primerament, hem de tenir en compte que l'heroi homèric és un capitost de guerrers; aleshores serà ell el que, juntament amb els seus soldats, farà el seu acte d'excel·lència, l'ἀριστεία, que el diferenciarà en excel·lència de la resta de capitostos, que comandaran nuclis de batalla independents entre si. En canvi, "l'heroi tirtaica"⁵² no disposarà d'un nucli de combatents per efectuar-la sinó que només podrà excel·lir amb les seves pròpies qualitats, diferenciant-se de la resta de soldats que integren la falange.

Aquest impuls guerrer de voler excel·lir per sobre dels altres s'entén molt bé si es posa en sintonia amb l'esperit agonal grec, és a dir, l'esperit competitiu que caracteritzava els grecs. El seu tarannà els impulsava a buscar amb totes les seves forces la recompensa dels jocs o de qualsevol succés del que participessin, sense patir el deshonor d'un segon lloc després d'un altre. De la mateixa manera que un atleta en uns jocs⁵³, l'heroi o l'hoplita apostaran per donar la totalitat de les seves forces (ἀρεταί físiques) i del seu ànim (θοῶρις ἀλκή) per fer una actuació excel·lent (ἀριστεία) i així aconseguir la glòria (κλέος) que quedarà immortalitzada per un poeta.

Un altre element molt important que forma part del pensament militar de Tirteu és l'ardor guerrer, la θοῶρις ἀλκή. Aquest mot designa un tipus de coratge que impulsa al soldat o a l'heroi a aconseguir glòria i a excel·lir entre els altres. Es podria dir que és l'element principal d'un bon soldat, com es podria percebre a partir del següent passatge d'Homer:

---

⁵² Amb aquest terme em vull referir als hoplites, no als comandants de les tropes.

⁵³ Prenem com a referència per descriure aquest ambient la poesia de Píndar

(Hom. *Il.* XVI, vv.112)

“...άνερες ἔστε φίλοι, μνήσασθε δὲ θούριδος ἀλκῆς...”

“...sigueu homes, amics, recordeu-vos del vostre ardor guerrer”

La cimera del casc era un element característic del soldat i podria tenir relació amb aquest ardor guerrer, car ambdues coses són elements primaris del soldat ideal. En el moment en què un soldat lluita presentant aquest ardor guerrer, mou la cimera amb violència i d'aquí podria venir aquesta relació.

Tanmateix, un element molt concorregut a la poesia homèrica i tirtàica i verament relacionat amb la *θοῦρις ἀλκή* és el *θυμός*. A la poesia del nostre autor, aquest terme té dos significats diferents: majoritàriament vol dir “coratge, valentia” però en d’altres casos significaria “esperit”, sobretot quan s’empra amb la fórmula homèrica *θυμόν ἄλκιμον*, locució que adopta aproximadament el mateix sentit que la primera accepció:

(Tyr. fr.10W, vv.13)

“...θυμῶι γῆς πέρι τῆσδε μαχώμεθα καὶ περὶ παίδων...”

“...amb coratge lluitem per la nostra terra i pels nostres fills

(Tyr. fr.10W, vv.13)

“...θυμόν ἀποπνεῖοντ’ ἄλκιμον ἐν κονίηι...”

“...respirant a la pols el seu esperit coratjós...”

Al cap i a la fi, les elegies de Tirteu no són altra cosa que una incitació per encendre aquest *θυμός*, perquè d’ella depèn la bona cohesió de la falange. Això, segons Yvon Garlan⁵⁴, podria veure’s propiciat per un cert sentiment social: “*esso si basava su un giusto senso di solidarietà: non abbandonare i propri compagni di combattimento e, dunque, restare fermi al proprio posto.*”

Encara que l’exèrcit estava caracteritzat per tots aquests elements procedents de la tradició homèrica, hi trobem un clar element patriòtic local que apareix per fer millorar la moral de la tropa. En les seves elegies, Tirteu rememora dos moments: la conquesta mítica del Peloponès per part dels Heràclides i la primera guerra messènica.

El record patriòtic que té més força a les elegies és sense dubte el dels inicis d’Esparta majoritàriament a partir d’Hèraclides i els Heràclides.

---

⁵⁴ A Vernant (1991)

No és envà que sigui Hèracles el que conformi l'ideal patriòtic espartà, ja que és el déu/heroi més caracteritzat per la seva força impetuosa, el seu *θυμός* i la seva *θοῦρις ἀλκή*. Per això es recordarà també la conquesta del Peloponès per part dels seus descendents, com ens mostra el següent fragment:

(Tyr. fr.2W, vv.11-15)

“αὐτὸς γὰρ Κρονίων, καλλιστεφάνου ἰπόσις Ἥρης
Ζεὺς Ἡρακλείδαι, ἄστῳ δέδωκε τόδε,
οἷσιν ἅμα προλιπόντες Ἐρινεὸν ἰηνεμόεντα
εὐρεῖαν Πέλοπιος νῆσον ἀφικόμεθα...”

“Car el mateix fill de Cronos, marit d'Hera de bella corona,
Zeus, va donar aquesta ciutat als Heràclides,
amb els quals vam arribar a l'ampla illa de Pèlops
abandonant la ventós Eríneos.⁵⁵”

Adrados, a la seva edició i traducció sobre Tirteu⁵⁶ afirma que amb la primera persona *ἀφικόμεθα*, el poeta s'inclou entre els Heràclides. Tanmateix, al meu parer, és possible que aquesta primera persona sigui un recurs retòric de Tirteu per incitar el *θυμός* dels soldats, afavorint la seva identificació amb el passat mític.

El que buscarà el poeta lacònic amb aquest tipus d'exhortació pàtria serà que l'hoplita, incitat a igualar les gestes dels seus avantpassats, lluiti amb més ardiment i cerqui arribar a la seva *ἀριστεία*. Però aquesta identificació no només es fa patent a causa dels orígens de la ciutat sinó també amb la descendència personal:

(Tyr. fr.11W vv.1-2)

“ἀλλ', Ἡρακλῆος γὰρ ἀνικῆτου γένος ἐστέ,
θαρσεῖτ'· οὐπω Ζεὺς ἀχένα λοξὸν ἔχει.”

“Car sou descendents de l'invencible Hèracles
tingueu valor: Zeus encara no ha desviat el seu cap.”

⁵⁵ Ciutat situada a l'estret de Corint des d'on es diu que van partir els dòrics per conquerir el Peloponès.

⁵⁶ Adrados (1956)

Així doncs, es pot desprendre d'aquest fragment una voluntat de tractar com a herois als integrants de la falange, ja que, igual que els herois homèrics, Tirteu reivindica la descendència divina dels seus homes. Aquests, honorats per venir d'un origen de tals característiques, serien més esforçats en la lluita, probablement amb la voluntat de fer honor al seu origen i donar-li prestigi amb els seus actes, ja que, al cap i a la fi, també lluiten per la salvaguarda d'Esparta, fundada pels Heràclides i per donar-li prestigi.

Com que el passat mític és difícil d'igualar i, tot i que sigui universal a tots els espartans, no és difícil que alguns soldats no se sentin identificats amb aquest origen (hem de tenir en compte que al segle VII aC. hi ha un flux important de nous ciutadans a la ciutat d'Esparta, no educats en una disciplina aristocràtica tradicional i, per tant, probablement sense un arrelament tan profund amb la ciutat), i davant d'aquesta problemàtica trobem una jugada diferent en els fragments de Tirteu.

Aquesta vegada juga amb el paper del pare, apel·la les gestes dels pares de cadascun dels combatents. Aquest fet provoca un sentiment de superar els progenitors en glòria, cosa que porta un altre cop a la millora de l'esperit dels guerrers.

La figura del pare és cabdal, com hem afirmat anteriorment, a la societat grega, però encara més ho és quan es tracta de servei militar. La veneració relativa del pare envers el fill es transforma en la voluntat de no decebre el progenitor i, en segona instància, per no decebre'l, provar de ser *ἄριστος* en la guerra, provocant que el llinatge quedi glorificat.

Tenint això en compte, no hi ha manera més efectiva d'enaltir el coratge dels combatents a la segona guerra messènica que recordant allò que feren els avis (és a dir els pares dels pares) al voltant dels esdeveniments de la primera guerra messènica:

(Tyr. fr.5W)

“ἡμετέρω βασιλῆϊ, θεοῖσι φίλοι Θεοπόμπωι,

ὄν διὰ Μεσσήνην εἴλομεν εὐρύχορον,

Μεσσήνην ἀγαθὸν μὲν ἀροῦν, ἀγαθὸν δὲ φυτεύειν·

ἀμφ' αὐτὴν δ' ἐμάχοντ' ἑννέα καὶ δέκ' ἔτη

ῥωλεμέως αἰεὶ ταλασίφρονα θυμὸν ἔχοντες

αἰχμηταὶ πατέρων ἡμετέρων πατέρες·

εἰκοστῶι δ' οἱ μὲν κατὰ πίονα ἔργα λιπόντες

φεῦγον Ἰθωμαίων ἐκ μεγάλων ὀρέων.”

“al nostre rei Teopomp, estimat als déus
gràcies al qual vam conquerir Messènia d’ample contrada,

Messènia bona per llaurar, bona per plantar:

per ella van lluitar durant dinou anys

sense pausa amb un valent coratge

els llancers pares dels nostres pares:

i al vintè, ells (sc. els messenis) abandonant els seus fèrtils camps

van fugir de les grans muntanyes de l’Ítome”

Per acabar, havent vist per quines raons actuaven els guerrers espartans al segle VII aC, fóra bo dedicar un apartat a explicar com és vista la guerra en els fragments de Tirteu.

En primer lloc, s’ha de tenir sempre en ment, com s’ha anat reiterant abans, que la guerra que descriu el poeta no és regular sinó per necessitat de la ciutat, és a dir, sorgeix arrel d’un seguit de conflictes interns.

Després de recordar aquest fet, es pot intuir a partir dels fragments que s’han tractat en aquest estudi que la guerra és un motiu de glòria, una excusa per aconseguir una glòria immortal que portarà beneficis a la ciutat. Per aquesta raó, serà un deshonor que algú fugi, però encara serà més deshonor si és mort per darrere, fugint, ja que no només deshonra la ciutat sinó que porta una gran ruïna a la seva família, de manera que no només els passa el *μιάσμα* social de la seva fugida, sinó també una taca que passarà als fills i als nets del desertor. Aquest fet el podem trobar en els següents passatges:

(Tyr. fr.10W vv.29-30)

“ἀνδράσι μὲν θηητὸς ἰδεῖν, ἐρατὸς δὲ γυναιξὶ

ζωὸς ἐὼν, καλὸς δ’ ἐν προμάχοισι πεσὼν.”

“ I, estant viu, la seva vista admira el homes i provoca amor en les dones,
però és bell quan ha caigut en l’avantguarda.

(Tyr. fr.11W vv.19-20)

“αἰσχρὸς δ’ ἐστὶ νέκυς κατακείμενος ἐν κονίησι
νῶτον ὀπισθ’ αἰχμητὶ δουρὸς ἐληλάμενος.”

“I és una vergonya un cadàver que jau en la pols
amb l’espatlla travessada per darrere per la punta d’una llança”

Tanmateix, la guerra no té sempre una visió positiva en les elegies de Tirteu:

(Tyr. fr.11W vv.5-10)

“...ἐχθρὴν μὲν ψυχὴν θέμενος, θανάτου δὲ μελαίνας
κῆρας <ὀμῶς> ἀυγαῖς ἠελίοιο φίλας.
ἴστε γὰρ ὡς Ἄρεος πολυδακρύου ἔργ’ αἰδῆλα,
εἴ δ’ ὀργὴν ἐδάητ’ ἀργαλέου πολέμου,
καὶ μετὰ φευγόντων τε διωκόντων τ’ ἐγέ<νε>σθε
ᾧ νέοι, ἀμφοτέρων δ’ ἐς κόρον ἠλάσατε.”

“... considerant enemiga la seva pròpia ment i les negres Keres
de la mort, tan estimades com els mateixos rajos de sol.

Car coneixeu els fets destructors d’Ares de moltes llàgrimes

i heu après el tarannà de la dolorosa guerra,

i heu estat entre els fugitius i els perseguïdors,

joves, i heu vagat per la sacietat d’ambdues coses.”

A partir de la contraposició dels elements negatius del fragment, és a dir, “enemiga” (*ἐχθρὴν*), “negres”(μελαίνας), “destructors” (*αἰδῆλα*), “de moltes llàgrimes” (*πολυδακρύου*), “dolorosa” (*ἀργαλέου*) amb el vers 12 (*κῆρας <ὀμῶς> ἀυγαῖς ἠελίοιο φίλας*), és possible entendre una visió dual de la guerra en què Tirteu es troba. Encara que la guerra porti llàgrimes, dolor, pena i sigui enemiga dels homes, caràcters que es podrien qualificar de preocupacions majoritàriament mortals, és l’únic àmbit on els humans mortals poden sobrepassar els límits de la seva mortalitat, creant amb els seus actes heroics (la seva *ἀριστεία*) una glòria (*κλέος*) que el faran immortal en les seves gestes.

Així doncs, en resum, podem afirmar que Tirteu, tot i que és el creador d’un nou ideal cívic (i per tant militar), parteix d’elements molt arrelats a la tradició èpica homèrica, dels quals agafarà la base i la modificarà perquè s’adapti a un tipus d’heroi col·lectiu (la falange) independentment de quina fos la causa vertadera de l’impuls guerrer dels hoplites, i que per aconseguir el seu objectiu juga les cartes

de l'origen diví de la ciutat i heroic dels seus pares, proveint-los així d'un honor original de la seva estirp.

3. CONCLUSIONS:

Amb aquest estudi s'ha intentat fer una visió general sobre qui era Tirteu, com era Esparta al segle VII aC, què era un hoplita, com s'anomenava en un principi tot allò que atenyia al seu camp d'acció i, finalment sobre la seva moralitat a través de Tirteu. Essent, doncs, un treball tan multiforme, el millor seria plantejar les conclusions dividides en apartats:

- En primer lloc, les conclusions generals que he pogut treure sobre l'estudi del segle VII aC. es poden englobar en una: no tenim ni podem tenir una visió real i universal sobre el que succeí de veritat al segle VII aC. perquè la gran manca d'informació antiga sobre el tema és escassa i no-fiable per la seva distància històrica i per la influència que presenten de llegendes o trets folklòrics. L'únic testimoni fiable que en tenim és Tirteu, i de la seva obra malauradament se'ns conserva una part ínfima.
- Sobre la introducció d'aquest estudi, és a dir, sobre els orígens d'Esparta i els orígens de Tirteu, podria concloure que en l'àmbit d'estudi sobre la Grècia antiga es posa molt poc èmfasi en l'època arcaica, ja que la majoria d'autors que la tracten defugen el seu estudi a causa de la falta d'informació. Tot i així, al meu parer, encara que la situació sigui d'aquesta manera, l'època arcaica conforma els pilars del món grec ja que, com he pogut observar en la introducció sobre Esparta, és molt diferent el tarannà de la ciutat arcaica que el de la ciutat clàssica. Sobre Tirteu, puc concloure que res està conclòs, ja que no només hi ha entorn de la seva persona un clima de terbolesa per la falta d'informació que impera el món arcaic, sinó també per les nombroses hipòtesis d'autors antics sobre el seu origen que algunes no tenen un fonament ben assentat.
- Sobre els estudis lèxics de l'hoplita i la falange puc concloure que, gràcies a articles com el d'Echeverria⁵⁷, disposem d'una informació de gran qualitat i testificada sobre l'evolució dels termes militars, que haurien partit de la parla col·loquial per anar-se especialitzant amb el temps.
- Pel que fa l'estudi de l'armament militar del segle VII aC, puc concloure que no hi ha moltes deferències entre el que descriu Tirteu i el que consta a les fonts documentals del segle V-IV aC. Aquest fet porta a pensar que els grecs, un cop instituïda la falange com a mode de formació

---

⁵⁷ Echeverria (2012)

oficial a l'època arcaica, no van evolucionar molt pel que fa l'exèrcit, donant amb aquest ambient una certa idea de tradicionalisme i conservadorisme en l'exèrcit.

- La moral hoplítica no és cap secret si considerem que Tirteu parteix de la moral homèrica però amb poques diferències. Així doncs, podria concloure que Tirteu no crea *ex novo* l'ideal cívic del que fa gala, sinó que només pren la tradició heroica tradicional i li afegeix un component col·lectiu i social, tot barrejant-hi elements patriòtics que ajuden que el guerrer exhortat s'identifiqui amb més força amb el passat patri i de la pàtria. De manera que, el que fa és aplicar les ἀρεταί èpiques a uns nous ciutadans que no estan especialitzats en la guerra i que no són aristòcrates, convertint moralment aquells ciutadans que es podien pagar una panòplia, la majoria dels quals es dedicaven a treballs manuals (βαναυσία) en el que se'ns ha conservat del fr.17W de Tirteu, ἦρωες.

4. BIBLIOGRAFIA

ADRADOS, Francisco R. (trad.) (1956) *Líricos griegos elegíacos y yambógrafos arcaicos*, Madrid, Ediciones Alma Mater.

CARTLEDGE P. (2002), *Sparta and Lakonia. A regional history 1300-362 BC*, Oxford, Routledge.

CRESPO GÜEMES, Emilio (trad.) (2001), *Homero. Ilíada*. Madrid, Editorial Gredos.

DODDS, Eric Robertson (trad. María Araujo) (1997), *Los griegos y lo irracional*, Madrid, Alianza Editorial.

E. GERBER, Douglas (ed.) (1997), *A Companion to the Greek Lyric Poets*, Leiden, Koninklijke Brill.

ECHEVERRÍA, Fernando, *Hoplite and Phalanx in Archaic and Classical Greece: A Reassessment*, *Classical Philology*, Vol. 107, No. 4 (octubre 2012), pp. 291-318.

FORNIS ,César (2016), *Esparta. La historia, el cosmos y la leyenda de los antiguos espartanos*, Sevilla, Editorial Universidad de Sevilla.

GARCÍA VALDÉS, Manuela (1988), *Política. Aristóteles*, Madrid, Editorial Gredos

HALL, Jonathan (2007), *A history of the Archaic Greek World ca. 1200-479 BCE*, Oxford, Blackwell Publishing.

HERRERO INGELMO, María Cruz (1994), *Descripción de Grecia. Pausanias*, Madrid, Editorial Gredos.

LÓPEZ, JUAN ANTONIO (ed.) (2008), *Historia de la literatura griega*, Madrid, Cátedra.

M.HALL, Jonathan (2007), *A history of the Archaic Greek World ca. 1200-479 BCE*, Oxford, Blackwell Publishing.

OLIVA, Pavel (trad. Marina Picazo) (1983), *Esparta y sus problemas sociales*, Madrid, Akal editor, Títol original : *Sparta and her social problems*.

PASQUALI, Giorgio (1971), *Storia della tradizione e critica del testo*, Firenze, Felice le monnier.

PÉREZ JIMÉNEZ, Aurelio (trad.) (1985), *Plutarco. Vidas Paralelas*, Madrid, Editorial Gredos.

PODLECKI, Anthony J. (1984), *The early greek poets and their times*, Columbia, The University of British Columbia Press.

PRATO, Carlo (ed.) (1986), *Tyrtaeus*, Roma, Edizioni dell'Ateneo.

SCHRADER, Carlos (trad.) (1977), *Historia, Heródoto*, Madrid, Editorial Gredos.

VERNANT, J.P. (ed.) (1991), *L'uomo greco*, Roma, Editori Laterza.

WEST, M.L. (ed.) (1989) *Iambi et elegi graeci ante Alexandrum cantati*. Oxford, Oxford University Press.